

Andrzej Adam Majewski

Warszawa

<https://orcid.org/0000-0002-9538-8137>

ZARYS DZIEJÓW JELEŚNIA

STRESZCZENIE

Artykuł dotyczy historii Jeleśnia – wsi położonej w Beskidzie Żywieckim. Przedstawiono w nim jej dzieje, poczynając od pierwszych wzmianek pisanych z drugiej połowy XVI wieku aż po czasy współczesne. Dużo miejsca poświęcono właścicielom wsi, powinnościom feudalnym jej mieszkańców, szkolnictwu i turystyce. Uwzględniono również historię miejscowego kościoła i Parafii pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika, opisano najważniejsze zabytki oraz wspomniano o wyróżniających się osobach związanych z Jeleśnią.

SŁOWA KLUCZOWE: BESKID ŻYWIECKI, CHŁOPI, JELEŚNIA, HISTORIA WSI, OSADNICTWO, TURYSTYKA, WOŁOSI

AN OUTLINE OF THE HISTORY OF JELEŚNIA

SUMMARY

The article explores the history of Jeleśnia, a village situated in the Beskid Żywiecki region. It presents its history, starting from the first written mentions from the second half of the 16th century until modern times. A significant amount of space was devoted to the village's owners, the feudal obligations of its inhabitants, education, and tourism. The history of the local church and the Parish of St. Adalbert the Bishop and Martyr is also included, the most important monuments are described, and prominent people connected with Jeleśnia are mentioned.

KEY WORDS: BESKID ŻYWIECKI, HISTORY OF THE VILLAGE, JELEŚNIA, PEASANTS, SETTLEMENT, TOURISM, VLACHS

Jeleśnia to wieś w Beskidzie Żywieckim, położona w rozległej dolinie Koszarawy na wysokości 450–480 m n.p.m. W 2023 roku liczyła 3846 mieszkańców. Jest siedzibą gminy, do której należą również: Korbielów, Krzyżowa,

Jeleśnia – widok z Janikowej Grapy. Fot. A.A. Majewski, 2017

Krzyżówki, Mutne, Pewel Wielka, Przyborów, Sopotnia Mała i Sopotnia Wielka. Terytorialnie należy do powiatu żywieckiego, a wraz z nim wchodzi w skład województwa śląskiego¹.

Najnowsze badania archeologiczne wykazały, że pierwsi ludzie pojawili się na terenie Jeleśni już w czasach prehistorycznych. W 2006 roku odkopano pozostałości osiedla z wczesnej epoki żelaza usytuowanego nad środkową doliną Koszarawy. Wybitne walory obronne i obserwacyjne tego miejsca pozwalały jego mieszkańcom na kontrolę szlaku komunikacyjnego łączącego Kotlinę Żywiecką z doliną Orawy przez Przełęcz Półgórską (854 m n.p.m.). Nad stromym urwiskiem nad Koszarawą (Janikowa Grapa) znaleziono również fragmenty ceramiki związanej z kulturą łużycką (700–400 p.n.e.) oraz koncentracje otoczków kamiennych (prawdopodobnie przygotowanych do

¹ A. Matuszczyk, *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa–Kraków 1991, s. 82–83; S. Figiel, P. Krzywda, *Grupa Pilska, Lipowskiej i Romanki. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 1999, s. 209; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, wyd. 3, Pruszków–Piastów 2018, s. 364; P. Krzywda, *Grupa Babiej Góry, Policy i Jałowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa 2001, s. 438; U.J. Własiuk, *Beskid Żywiecki. Kotlina Żywiecka, Worek Raczański i Dolina Soły, Pasma Jałowieckie, Pasma Policy*, wyd. 2, Częstochowa 2013, s. 495; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa i okolic*, wyd. 5, Żywiec 2024, s. 395.

obrony). Poza tym odkryto jeszcze na obszarze Jeleśni (bez potwierdzonej chronologii) tzw. gródek stożkowaty z widocznym sztucznym nasypem².

Jeleśnię założyli wołoscy pasterze, którzy przywędrowali do polskich Karpat z Wołoszczyzny (obecna Rumunia). W Beskidzie Żywieckim pojawili się w drugiej połowie XV wieku. Dane źródłowe z 1511 roku o pobieraniu na Żywiecczyźnie podatków od Wołochów oraz z 1520 roku o opłatach od ich owiec świadczą, że część z nich już na początku XVI stulecia zaliczała się do ludności osiadłej lub na wpół osiadłej³. Objętość artykułu oraz konieczność rozwinięcia innych kwestii nie pozwalają na przytoczenie pełnej historii osadnictwa wołoskiego na ziemiach polskich⁴.

Andrzej Komoniewski (1658–1729), sławny wójt i kronikarz żywiecki, napisał w swoim dziele *Chronografia albo Dziejopis żywiecki*, że w 1584 roku mieszkańcy Jeleśni zbudowali w swojej wsi drewniany kościół⁵. W tym samym roku zawieszono w nim dzwon, odlany przez Jana Wayzera z Kubina, na którym umieszczono następujący napis: *Vox mea vox vitae, voco vos, ad sacra venite. Anno 1584*⁶. Fakt, iż miejscowi chłopci zdecydowali się na tak kosztowne przedsięwzięcie jak budowa kościoła i zakup dzwonu, świadczy o tym, że Jeleśnia musiała być wsią dużą i zamożną. Drugi zaś wniosek, jaki można wyciągnąć z informacji podanych przez Komoniewskiego jest taki, że lokacja wsi nastąpiła przed rokiem 1584⁷.

² B. i B. Choraży, *Nie tylko Grojec. Nowe odkrycia osadnictwa prehistorycznego na Podbeskidziu i Żywiecczyźnie*, „Gronie” Nr 11: 2011, s. 89–90; B. i B. Choraży, R. Skoczylas, *Nowe odkrycia osadnictwa prehistorycznego w Kotlinie Żywieckiej*, „Gronie” Nr 20: 2020, s. 15–16.

³ *Prawie wszystko o Jeleśni*, oprac. Z. Smolicka i in., Jeleśnia 1988, s. 4–6; J. Broda, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa 1956, s. 21, 23–24; H. Woźniak, *Gdy góry, hale i polany tętniły życiem, czyli o Wołochach na Żywiecczyźnie*, „Kalendarz Żywiecki” 1996, s. 79–80; tenże, *Żywiecczyzna. Popularny zarys dziejów*, Żywiec 2011, s. 39–41; J. Suchoń, *Jeleśnia i okolice. Zarys dziejów*, Kraków 2016, s. 59; M. Kubica, *Górale, Wołosi, zbójnicy. Historia górali od Pilska*, Żywiec 2012, s. 18–23; tenże, *Dawno temu w Jeleśni i jej okolicach*, Kraków 2006, s. 14–15.

⁴ Szerzej o osadnictwie wołoskim patrz: P. Dąbkowski, *Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce* [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, T. 1, Kraków 1938, s. 105–118; K. Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Referaty*, red. K. Tyszkowski, Lwów 1930, s. 135–152; S. Szczotka, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” T. 2: 1949, s. 355–418.

⁵ W aktach wizytacyjnych z 1595 r. napisano, że kościół w Jeleśni został wzniesiony niedawno przez osadników tej wsi.

⁶ A. Komoniewski, *Chronografia albo Dziejopis żywiecki*, wyd. S. Grodziski, I. Dwornicka, Żywiec 1987, s. 97, 592. Tłumaczenie autora: „Głos mój, głos życia, wzywa was, do świętości przybywajcie. Roku 1584”.

⁷ J. Suchoń, dz. cyt., s. 52.

Nie sposób w tym miejscu nie zadać pytania, dlaczego Jeleśnia nie występuje w rejestrach podatkowych z 1581 roku?⁸ Przecież musiała już wówczas istnieć, skoro w 1584 roku jej mieszkańców stać było na budowę kościoła i zakup dzwonu. Być może obowiązywał ją jeszcze okres wolnizny (czyli zwolnienia ze wszystkich podatków i danin); we wsiach lokowanych na prawie wołoskim liczył on co najmniej 15 lat⁹. Możliwe jednak, że powód był zupełnie inny. Zastanawiające jest to, że nie zachowały się żadne akty lokacyjne wsi Żywiecczyny – ani tych lokowanych na prawie niemieckim, ani na prawie wołoskim. Natomiast w sąsiednich regionach (Orawa, Śląsk) dokumenty takie częściowo się zachowały¹⁰. Jeśli chodzi o akty wsi lokowanych na prawie niemieckim (Cięcina, Gilowice, Lipowa, Łodygowice, Pietrzykowice, Radziechowy, Rychwałd, Sporysz, Wieprz, Zabłocie), to mogły one zostać skonfiskowane, a następnie zniszczone przez Mikołaja Komorowskiego¹¹, ostatniego właściciela dóbr żywieckich z rodziny Komorowskich. Prowadził

Jeleśnia – widok z północno-wschodnich stoków Krzyżowej. Fot. A.A. Majewski, 2018

⁸ Z. Poniedziałek, *Procesy osadnicze w Państwie Żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” Nr 9–10: 1980, s. 47; H. Woźniak, *Wieś żywiecka i obciążenia feudalne chłopów w XVIII wieku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 38.

⁹ T.M. Trajdos, *Dzieje i kultura Orawy*, Kraków 1993, s. 19.

¹⁰ S. Figiel, P. Krzywda, dz. cyt., s. 229, 233, 240, 263–264, 275–276, 282; S. Figiel, P. Franczak, U. Janicka-Krzywda, P. Krzywda, dz. cyt., s. 394, 400, 437, 467.

¹¹ Mikołaj Komorowski (1578–1633); hrabia na Liptowie i Orawie, starosta barwałdzki, rabsztyński, oświęcimski i nowotarski, właściciel dóbr żywieckich w latach 1608–1624.

on wyjątkowo rozrzutny tryb życia, przez co ciągle tonął w długach. Próbował więc pozyskiwać pieniądze wszelkimi możliwymi sposobami, m.in. nakładał na poddanych nadmierne ciężary feudalne¹². Aby poddani nie mogli się bronić i powoływać na akty lokacyjne, gdzie wszystkie prawa i obowiązki chłopów były dokładnie opisane, pozabierał je i niszczył. Komoniecki podaje bowiem, że w 1626 roku Martynek Urbanek, sołtys z Ciśca, pokazał komisarzom polskiej królowej Konstancji Habsburżance (1588–1631)

przywilej na sołtystwo w Ciścu, na którym mu złotych dziewięćset i siedmdziesiąt de data decima quarta Septembris [14 IX] 1609 [anno] summy zapisano jest. Allegował też i dawne prawo na sołtystwo sobie służące, które mu urodzony Mikołaj Komorowski wzięwszy, podrapał¹³.

W przypadku zaś wsi, które powstały na prawie wołoskim, mogło być tak, że były one zakładane przez grupy Wołochów bez wiedzy władz zamkowych. Po odkryciu tych wsi nie dokonywano ich rejestracji i nie wydawano aktów lokacyjnych. Nakładano jedynie specjalny podatek na ludność wołoską oraz na hodowane przez nią owce. Stan taki mógł utrzymywać się nawet przez dziesiątki lat, gdyż był bardzo korzystny dla obu stron. Właścicielom dóbr żywieckich niezarejestrowane wsie przynosiły dochód, a nie musieli uiszczać od nich podatków na rzecz państwa, gdyż formalnie nie istniały. Z kolei Wołosi byli obciążeni jedynie podatkiem od hodowanych przez nich owiec i może jeszcze jakąś daniną w naturze. Dopiero po upływie dłuższego czasu, gdy wieść o istnieniu wiosek szeroko się rozniosła i nie sposób już było dłużej ich ukrywać, właściciele Żywiecczyzny rejestrowali je i powiadamiali o nich urzędników królewskich¹⁴.

¹² Z. Rączka, *Dzieje Żywca do połowy XVII wieku (ciąg dalszy)*, „Karta Groni” Nr 7/8: 1976, s. 45–48; też: *Żywiec. Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Żywiec 2010, s. 35–36; H. Woźniak, *Żywiecczyzna. Popularny...*, s. 19–21.

¹³ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 149.

¹⁴ A.A. Majewski, *Zarys dziejów Koszarawy*, „Rocznik Babiogórski” T. 24: 2024, s. 80–81; tenże, *Historia Korbielowa...*, s. 26–27. Pisząc o rejestracji, mamy na myśli to, że wieś odnotowywano w dokumentach zamkowych i wydawano akt lokacyjny, w którym dokładnie opisywano prawa i obowiązki chłopów. Nie wszystkie wsie i miasta były bowiem zakładane na tzw. surowym korzeniu. Zdarzało się, że osada powstawała „na dziko”, a później, gdy ją odkryto, wydawano dla niej akt lokacyjny. Powstanie osady bez wiedzy lokalnych władz w bezludnych i gęsto zalesionych górach Beskidu Żywieckiego w XV–XVI wieku, gdzie *de facto* jurysdykcja zamku żywieckiego nie sięgała, było jak najbardziej możliwe. O istnieniu takich osad wołoskich mówi bardzo wyraźnie tradycja ustna z okolic Jeleśni (Korbielów), przekazywana z pokolenia na pokolenie. Potwierdza ją akt wizytacji kościoła w Jeleśni z 1595 r., według którego w pobliżu Jeleśni i Przyborowa mieszkało 35 kmieci. Owi kmiecie zamieszkiwali właśnie w niewielkich osadach pasterskich, niezarejestrowanych w żadnych dokumentach zamkowych, które potem przekształciły się we wsie: Krzyżową, Korbielów, Koszarawę itd., zob. Zbiory Andrzeja Adama Majewskiego w Warszawie: J. Majewski, *Zapiski regionalne*, Korbielów 1973, rkps, s. 3–12; Z. Poniedziałek, *Procesy osadnicze...*, s. 51.

Jest wysoce prawdopodobne, że tak właśnie potoczyły się losy Jeleśni. Powstała jako osada wołoska już pod koniec XV wieku. W następnym stuleciu dowiedzieli się o niej żywieccy feudałowie i nałożyli na zamieszkujących ją Wołochów podatek. W 1584 roku jeleśniańscy chłopci zbudowali kościół, w 1595 roku przybył do niego z wizytacją kanoniczną prepozyt tarnowski Krzysztof Kazimierski (Kazimirski)¹⁵, a w 1608 roku Mikołaj Komorowski założył tu folwark¹⁶ – i dopiero wtedy Jeleśnia po raz pierwszy pojawiła się w spisach poborowych¹⁷. Najwidoczniej wieś była już tak duża i tak szeroko znana, że Komorowski musiał ujawnić ją przed władzami państwowymi.

Nazwa 'Jeleśnia' pochodzi – jak twierdzi Komoniecki – „od jeleni lśniących, które tam na paszą schadzały się i często ich tam łowiono, gdy przedtym lasy były”¹⁸. Jest to jednak etymologia ludowa, która nie ma nic wspólnego z rzeczywistością. Nazwa wsi może mieć związek z wyrazem 'jelcha', oznaczającym olchę (w języku wołoskim 'olcza', po słowacku 'jelsa')¹⁹. Z kolei w akcie wizytacji kościoła jeleśniańskiego z 1595 roku występuje nazwa 'Jeleśno', co oznacza wieś położoną w lesie²⁰.

Jeleśnia była wsią rolną²¹. Wsie takie zakładano na urodzajnych pobrzeżach rzek, zwykle bezleśnych lub o partiach lasu rozrzuconego. Ze względu na dobre warunki glebowe ludność tych osad zajmowała się produkcją rolniczą. Podstawową jednostkę gospodarczą we wsiach rolnych stanowiła rola²² licząca na Żywiecczyźnie około 85 morgów

¹⁵ Archiwum Parafialne w Jeleśni (dalej: APJ), I. Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae parochialis Jeleśnianensis seu liber erectionem, iura, inventarium, proventus, legata et expensas continens*, s. 29–30.

¹⁶ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 119.

¹⁷ Z. Poniedziałek, dz. cyt., s. 50; H. Woźniak, *Wieś żywiecka...*, s. 38.

¹⁸ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 13.

¹⁹ A. Siemionow, *Studia beskidzko-tatrzańskie. Rozwój komunikacji w Beskidach Zachodnich i na Podtatrzu, naukowe i turystyczne poznanie Babiej Góry, pochodzenie i znaczenie nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych między Rabą a Olzą oraz w Tatrach, Radgoszcz – zachodni kraniec Beskidów*, Kalwaria Zebrzydowska 1992, s. 283; M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 78; tenże, *Widoki Żywca i Żywiecczyzny 1895–1945*, Żywiec 2009, s. 133.

²⁰ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 29–30; M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 78.

²¹ Wsie na Żywiecczyźnie dzieliły się na rolne i zarębne. Rolne zajmowały się głównie produkcją rolniczą, a zarębne powstawały w miejscu wyrąbanego lasu i ich mieszkańcy zajmowali się przede wszystkim hodowlą bydła: owiec, kóz i krów.

²² Na Żywiecczyźnie we wsiach rolnych kmieci nazywano rolnikami. Byli oni osadzeni nie na łanach, lecz na rolach lub ewentualnie półrolkach. Z kolei we wsiach zarębnych osadzeni byli zarębnicy, którzy gospodarowali na zarębkach (łanach leśnych). Ponadto we wsiach Żywiecczyzny występowały zagrodnicy, chałupnicy i komornicy, a także polaniarze – właściciele gospodarstw położonych na polanach leśnych; ta ostatnia kategoria ludności wiejskiej pojawiła się w XVIII w.

małopolskich; mniejsze (60–70 morgów), jak i większe (120–180 morgów) role występowały sporadycznie²³.

Jeleśnia rozłożyła się wzdłuż szlaku handlowego, zwanego Traktem Miedzianym, Drogą Miedziową lub Drogą Thurzonów, łączącego Polskę z Węgarami. Szlak ten wykorzystywał naturalną drogę, prowadzącą od wieków doliną Koszarawy na Orawę, istniejącą być może już w czasach prehistorycznych. Powstał w XV stuleciu staraniem Jana Thurzo (1437–1508), bogatego właściciela kopalń i hut miedzi w środkowej Słowacji, w okolicach Bańskiej Bystrzycy, który zaczął wywozić tędy miedź do Polski, na Śląsk i na zachód Europy, a na Węgry sprowadzać z Polski sól, ołów, płótna i inne towary. Trakt Miedziany z południa prowadził doliną Orawy do Twardoszy (słow. Tvrdošín), skąd przez Namiestów (słow. Námestovo) docierał do Półgóry (słow. Polhora). Główna odnoga traktu przecinała granicę polsko-węgierską na Przełęczy Półgórskiej, usytuowanej między Beskidem Korbielowskim (zwanym też Weską, 954 m n.p.m.) a Beskidem Krzyżowskim (zwanym też Szelustem, 923 m n.p.m.), natomiast boczna odnoga przechodziła przez granicę na przełęczy między Beskidem Krzyżowskim a Jaworzyną (1047 m n.p.m.), która nie ma polskiej nazwy; po słowacku zwana jest Martoszą (Martošá) lub Przełęczą pod Beskidem (Sedlo pod Beskydom, 809 m n.p.m.). Następnie przez Krzyżową i Jeleśnię trakt wiódł do Żywca, a stamtąd dalej w kierunku Krakowa lub Śląska. W 1775 roku utworzono w Żywcu cesarski komisariat drogowy, który w latach sześćdziesiątych XIX wieku dokonał przebudowy zniszczonego Traktu Miedzianego na gościniec powiatowy orawski (tj. biegnący na Orawę), przesuwając go na zachód, tak że wiódł on przez Korbielów i przełęcz Glinne (809 m n.p.m.), rozdzielając pasma Pilska (1557 m n.p.m.) i Babiej Góry (1725 m n.p.m.). Gościniec ten uruchomiono w 1865 roku. Obecnie pokrywa się on ściśle z drogą wojewódzką nr 945, która prowadzi z Bielska-Białej przez Żywiec i Jeleśnię do Korbielowa²⁴.

Jeleśnia początkowo należała do rodziny Komorowskich herbu Korczak. W 1624 roku Mikołaj Komorowski sprzedał dobra żywieckie królowej Konstancji Habsburżance, żonie Zygmunta III Wazy²⁵. Niebawem jednak okazało się, że transakcja ta była niezgodna z obowiązującym w Polsce prawem, według którego ani król, ani królowa nie mogli nabywać w kraju dóbr prywatnych. Sprawa żywiecka stanęła na forum obrad sejmu 1631 roku, który pozwolił królowej i jej spadkobiercom zatrzymać nabyte dobra w formie

²³ J. Broda, dz. cyt., s. 24–25; Z. Poniedziałek, dz. cyt., s. 46; H. Woźniak, *Wieś żywiecka...*, s. 38–39; tenże, *Gdy góry, hale i polany...*, s. 79.

²⁴ A.A. Majewski, *O Trakcie Miedzianym i Przełęczy Półgórskiej*, „Rocznik Babiogórski” T. 24: 2023, s. 57–62; M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 68–69; A. Siemionow, *Ziemia Wadowicka. Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Wadowice 1984, s. 398–399; tenże, *Studia beskidzko-tatrzańskie...*, s. 23–25.

²⁵ Zygmunt III Waza (1566–1632), król Polski i wielki książę litewski w latach 1587–1632.

zastawu do chwili, gdy Rzeczpospolita lub dowolny szlachcic zgłosi na sejmie chęć wykupienia ich za sumę zastawną 600 000 zł. Po śmierci królowej Konstancji w 1631 roku dobra żywieckie odziedziczyli jej synowie: Jan Kazimierz²⁶, Aleksander Karol (1614–1634) i Karol Ferdynand²⁷. W latach 1655–1672 jedynym właścicielem Żywiecczyny był wspomniany Jan II Kazimierz Waza. Po jego śmierci we Francji w 1672 roku dobra żywieckie wziął w dzierżawę Wawrzyniec Jan Wodzicki (1640–1697). Ostatecznie wykupił je w 1678 roku Jan Wielopolski herbu Strykoń (1630–1688), późniejszy kanclerz wielki koronny, którego żoną była Konstancja Krystyna Komorowska (1647–1675), córka Krzysztofa Komorowskiego (1618–1647), wnuczka Mikołaja. W 1688 roku właścicielem dóbr żywieckich został Franciszek Wielopolski (1658–1732), syn Jana, późniejszy wojewoda krakowski i ordynat pińczowski (po przejęciu ordynacji pińczowskiej w 1729 roku podpisywał się jako Franciszek z Wielopolskich Gonzaga Myszkowski lub Franciszek Wielopolski Gonzaga Myszkowski)²⁸. W 1739 roku doszło do podziału państwa żywieckiego pomiędzy synów Franciszka: Karola, Jana i Hieronima. Jeleśnia znalazła się w części dóbr żywieckich wydzielonej Karolowi Wielopolskiemu (1699–1773), chorążemu wielkiemu koronnemu i staroście generalnemu małopolskiemu, na którą składało się miasto Żywiec i klucze folwarczne: sporyski, jeleśniański, starożywiecki, wieprzski i węgierskogórski. W 1776 roku nastąpił podział tej części państwa żywieckiego pomiędzy trzech synów Karola: Franciszka, Józefa i Ignacego. Właścicielem Jeleśni został Franciszek Wielopolski (1732–1809), ordynat pińczowski, który otrzymał miasto Żywiec wraz z zamkiem oraz klucz folwarczny jeleśniański. Ten, z racji niespłaconego długu w wysokości 22 285 zł reńskich, był zmuszony w 1785 roku oddać Jeleśnię Józefowi Śreniawskiemu (1747–1800)²⁹. Później wieś dostała się w ręce Adama hrabiego Przerembskiego (1773–1811). W 1810 roku kupił ją książę sasko-cieszyński Albrecht Kazimierz August Wettin (1738–1822), syn Augusta III Sasa³⁰, który – umierając bezpotomnie w 1822 roku – uczynił swoim dziedzicem arcyksięcia Karola Ludwika Habsburga (1771–1847), syna cesarza rzymsko-niemieckiego Leopolda II

²⁶ Jan II Kazimierz Waza (1609–1672), król Polski i wielki książę litewski w latach 1648–1668.

²⁷ Karol Ferdynand (1613–1655), biskup wrocławski i plocki.

²⁸ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 138–139, 160–161, 193–194, 242–243; Z. Rączka, *Dzieje Żywca...*, s. 45–50; też, *Żywiec. Rys historyczny od powstania...*, s. 35–41, 52, 61–62, 72; H. Woźniak, *Żywiecczyna we władaniu królewskiej rodziny Wazów*, „Kalendarz Żywiecki” 1995, s. 65–68; tenże, *Wieś żywiecka...*, s. 33; tenże, *Żywiecczyna. Popularny...*, s. 53–55.

²⁹ Józef Śreniawski zmarł w Jeleśni 1 listopada 1800 r. w wieku 53 lat; zob. APJ, *Liber Mortuorum Jeleśnia 1786–1831*, T. 1, s. 41.

³⁰ August III Sas (1696–1763); król Polski i wielki książę litewski w latach 1733–1763.

Habsburga-Lotaryńskiego (1747–1792)³¹. Schedę po nim przejął najstarszy syn, arcyksiążę Albrecht Fryderyk Rudolf Habsburg (1817–1895). Ponieważ nie miał męskich potomków, przekazał dobra żywieckie bratankowi, arcyksięciu Karolowi Stefanowi Habsburgowi (1860–1933), admirałowi floty austro-węgierskiej, który nauczył się języka polskiego i osiadł na stałe w Żywcu. W 1934 roku dziedzicem większej części dóbr żywieckich, w tym również Jeleśni, stał się jego starszy syn, arcyksiążę Karol Olbracht Habsburg (1888–1951), pułkownik Wojska Polskiego, kawaler Orderu Polonia Restituta. Z powodu swojej propolskiej postawy i odmowy podpisania niemieckiej listy narodowościowej w listopadzie 1939 roku został aresztowany przez gestapo, a dobra żywieckie przejął niemiecki zarząd komisaryczny. W 1945 roku majątek żywieckich Habsburgów upaństwowiono³².

Spośród wszystkich właścicieli Jeleśni najgorzej w ludzkiej pamięci zapisał się wspomniany Mikołaj Komorowski. Jego okrutne rządy dały się miejscowym chłopom mocno we znaki. W 1604 roku mieszkańcy Jeleśni i Przyborowa zaczęli masowo uchodzić na Orawę, gdzie położenie ludności poddańczej było znacznie lepsze. Ucieczkę ułatwiali góralom żywieckim chłopci orawscy, którzy podjeżdżali do granicy polsko-węgierskiej i zabierali na swoje wozy ich rzeczy i bydło. W odpowiedzi na to Komorowski napadł na Półgórze i Rabczę (słow. Rabča), uprowadzając niemal wszystkich mieszkańców tych wsi wraz z całym ich dobytkiem. W 1616 roku żupan orawski Jerzy Thurzo (1567–1616) pisał do cesarza rzymsko-niemieckiego Macieja Habsburga (1557–1619), że Komorowski postępuje ze swymi poddanymi tak okrutnie, iż uciekają oni za granicę i osiedlają się już nie tylko w jego dobrach, ale również u innych panów węgierskich, wskutek czego całe pogranicze usiane jest zbiegami z Polski; nie ma sposobu na nakłonienie ich do powrotu. Sam Komorowski szacował zbiegłych kmieci na 400 ludzi, co na owe czasy stanowiło pokaźną liczbę.

Punktem szczytowym zatargu o zbiegłych poddanych pomiędzy Komorowskim a Emerykiem Thurzo (1598–1621), synem Jerzego, był rok

³¹ F. Augustin, *Kroniki żywieckie od czasów zamierzchłych do 1845 r.*, wyd. S. Grodziski, Z. Jedynak, R. Kosiński, Z. Rączka, W. Zyzak, Żywiec – Kraków 2007, s. 556–558, 573–574, 577, 598–599; *Lasy dóbr żywieckich* 1929, Kraków 1929, s. 10; J.W. Ruśniaczek, *Ksiązę Albert Sasko-Cieszyński*, „Karta Groni” Nr 16: 1991, s. 187–190; Z. Rączka, *Żywiec. Rys historyczny od powstania...*, s. 72–73, 81, 85–87, 89; H. Woźniak, *Wieś żywiecka ...*, s. 33–34; tenże, *Żywiecczyzna. Popularny...*, s. 58–65, 82–83; A. Tracz, K. Błęcha, „Ostatni król Polski” Karol Stefan Habsburg. *Historia polskich Habsburgów*, Żywiec 2012, s. 17–33.

³² B. Husar, *Żywieccy Habsburgowie*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 64–68; B. Hyla, *Habsburgowie żywieccy w latach 1895–1947*, „Karta Groni” Nr 16: 1991, s. 7–27; A. Tracz, K. Błęcha, dz. cyt., s. 34 i nn.; H. Woźniak, *Żywiecczyzna. Popularny...*, s. 83–84, 157–163, 198–199; M. Sikora, *Cena lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Wywłaszczenie Habsburgów żywieckich przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1, s. 231–245.

1618. Wówczas to właściciel Żywiecczyny, nie mogąc odzyskać swoich ludzi, kazał aresztować poddanych orawskich, którzy przyjechali do Żywca ze zbożem i końmi lub przejeżdżali tędy do Bielska. W odwet za to strażnicy orawscy zaaresztowali chłopów Komorowskiego z Krzyżowej i Jeleśni, przybyłych na targ do Jabłonki, a ponadto napadli na Jeleśnię, Przyborów i Milówkę, uprowadzając z tych wsi wielu chłopów wraz z bydłem.

Obie strony zwróciły się ze skargami do swoich zwierzchników. Thurzo apelował do palatyna węgierskiego, Zygmunta hrabiego Forgacha (1559–1621), a za jego pośrednictwem do cesarza Macieja Habsburga, Komorowski zaś apelował do króla polskiego Zygmunta III Wazy. Cesarz pisał w tej sprawie do władcy Rzeczypospolitej, który trzykrotnie wzywał Komorowskiego do zwrotu porwanych chłopów orawskich, ale ten nic sobie nie robił z nakazów królewskich. Sąd polubowny, na który obydwie strony w zasadzie wyraziły zgodę, z powodu różnych formalności nie doszedł do skutku. Dopiero gdy Thurzo zagroził bezwzględny odwetem, Komorowski poddał się rozkazom królewskim i wydał chłopów orawskich, w zamian za co pan Orawy wypuścił jego ludzi wraz z ich dobytkiem³³.

Na terenie Jeleśni miały miejsce przypadki zbójnictwa. W 1628 roku zbójnicy dokonali napadu na plebanie jeleśniańską, podczas którego spalili księgi parafialne³⁴. W drugiej połowie XVII wieku na Żywiecczynie działała banda zbójników, której hersztem był niejaki Mizia z Jeleśni. W 1662 roku wraz ze swoimi kompanami wspomagał Stefana Bidzińskiego, porucznika chorągwi dragonskiej króla Jana II Kazimierza, która to została przysłana do dóbr żywieckich w celu ochrony ich przed rabunkami skonfederowanych żołnierzy ze Związku Święconego. Mizia otrzymał wówczas specjalny głąt królewski, gwarantujący mu bezpieczne poruszanie w obrębie państwa żywieckiego, co nie powstrzymało go od napadów na przejezdnych kupców słowackich w Jeleśni³⁵. W 1682 roku został za to ścięty w Żywcu³⁶. Wbrew szeroko rozpowszechnionej legendzie, Mizia nie otrzymał od króla hali pod szczytem Pilska, nazwanej później Halą Miziową; w jej posiadanie Miziowie weszli dopiero pod koniec XIX wieku³⁷.

³³ W. Semkowicz, *Rola Żywiecczyny w osadnictwie Orawy*, „Ziemia”, R. 26: 1936, nr 1, s. 27–28; M. Kubica, *Górale, Włosy...*, s. 64–65; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 25–26.

³⁴ APJ, *Metrica Puerorum Baptisatorum in ecclesia parochiali Jeleśnia 1628–1660*, bez paginacji; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 61.

³⁵ A. Komonieczki, dz. cyt., s. 206–207; S. Szczotka, *Chłopi obrońcami niepodległości Polski w okresie potopu*, Kraków 1946, s. 311; Z. Poniedziałek, *Geneza i rozwój zbójnictwa w państwie żywieckim*, „Karta Groni” Nr 7/8: 1976, s. 70.

³⁶ *Księga złoczyńców albo Akta sądu koniecznego gajonego żywieckiego z lat 1589–1782*, wyd. R. Kosiński, Żywiec 2014, s. 99.

³⁷ A.A. Majewski, *Krótką historią Hali Miziowej w masywie Pilska*, „Wierchy” T. 88: 2022, s. 106, 110–111; tenże, *Opowieści spod Pilska. Historie prawdziwe i legendarne z minionych wieków*, wyd. 2, Żywiec 2024, s. 46–49.

W 1608 roku Mikołaj Komorowski „folwark jeleśniański [...] zbudował i w tym gruncie ośm rolników do wsi Świnnej należących zrzucił, a na pańskie pola obrócił”³⁸. Folwark powstał w przysiółku Jeleśni, który nazwano później Dworzyskami, a w 1899 roku przysiółek ten włączono do Pewli Małej³⁹. Od założenia folwarku aż do uwłaszczenia chłopów w 1848 roku Jeleśnia pełniła rolę centralnego ośrodka tzw. klucza jeleśniańskiego, w skład którego wchodziły ponadto wsie: Hucisko, Korbielów, Koszarawa, Krzyżowa, Mutne, Pewel Mała, Pewel Wielka, Przyborów i Sopotnia Wielka⁴⁰.

Według inwentarza dóbr żywieckich z 1667 roku w Jeleśni było 31 ról, zagroda, trzy młyny i trzy tartaki (piły wodne). Wieś zamieszkiwało 51 rolników (12 „siedziało” na rolach, 37 na półrolkach, 2 na ćwierćrolkach), trzech młynarzy, zagrodnik i dwóch chałupników. Chłopi hodowali 111 koni⁴¹ (będących główną siłą pociągową we wsiach rolnych), 76 wołów i 254 krowy oraz owce, których pogłowie w 1675 roku wynosiło 217 sztuk⁴². W 1672 roku w Jeleśni 163 osoby uiszczwały pogłównę⁴³. Ponieważ podatek ten płaciły tylko osoby dorosłe (powyżej 10 roku życia)⁴⁴, liczba mieszkańców wsi musiała być wyższa – zapewne wynosiła około 200 osób.

Jak podaje inwentarz dóbr żywieckich z 1712 roku, Jeleśnia miała 32 role, sześć młynów, dwa tartaki i karczmę, a mieszkało tu 64 półrolników, piętnastu chałupników i sześćdziesięciu komorników⁴⁵.

Półrolnicy wykonywali dwudniową pańszczyznę konną przy orce i zwózce tygodniowo oraz czterodniową pańszczyznę powabną rocznie, tj. robocizną pieszą w czasie pilnych prac polowych, posyłając do niej na jeden dzień dwoje ludzi do robót przy ozimieniu i jarzynie lub do wyprawy lnu. Dzień pańszczyźniany trwał od wschodu do zachodu słońca z półtoragodzinnym odpoczynkiem w południe dla ludzi i zwierząt na wielkim dniu (późna wiosna i lato), a jednogodzinnym na małym dniu (wczesna wiosna i jesień). Nie

³⁸ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 119.

³⁹ J.M. Suchoń, *Kaplica Najświętszego Serca Jezusa w Pewli Małej i jej fundatorzy*, „Gronie” Nr 9: 2010, s. 9, 14.

⁴⁰ M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 64–65; tenże, *Dawno temu w Jeleśni...*, s. 37–38.

⁴¹ We wsiach rolnych na Żywiecczyźnie główną siłą pociągową były konie, a we wsiach zarębnych – woły. Potwierdza to inwentarz włości żywieckich z 1667 r. oraz inwentarze dóbr żywieckich z XVIII w., wydane przez Franciszka Lenczowskiego (F. Lenczowski, *Inwentarze dóbr żywieckich z XVIII wieku zawierające obciążenia feudalne ich ludności*, Żywiec 1980).

⁴² Archiwum Państwowe w Katowicach – Oddział w Bielsku-Białej (dalej: APKB), mikrofilm nr 1, *Inwentarz włości żywieckich*, 1667, k. 48v–49v.

⁴³ Tamże, k. 79.

⁴⁴ U. Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa 2008, s. 146–147.

⁴⁵ F. Lenczowski, dz. cyt., s. 42–43.

wolno było uciekać z roboty pańszczyźnianej pod karą odrobienia dnia. Nie wolno też było półrolnikom pozbywać się koni, gdyż stanowiły one sprzężaj inwentarski⁴⁶.

Na wsiach rolnych – jako posiadających konie – ciążył obowiązek przywozu soli z Wieliczki. Każdy półrolnik musiał po nią jeździć trzy razy w roku: dwa razy w zimie (przed Bożym Narodzeniem i po Bożym Narodzeniu) oraz w lecie po zasiewach. Półrolnicy musieli też zwozić do piły⁴⁷ po jednym tramie⁴⁸ i jednym siągu (*siądze*)⁴⁹ szczepu. Obowiązani byli również uprząść po sześć łokci⁵⁰ oprawy⁵¹ ze swego lnu za zapłatą⁵².

Sołtys (Maciek Suchoń) i karczmarz (Szymek Pietrzyca) z tytułu sprawowania tych funkcji korzystali z pewnych ulg w robociznach: pierwszy był zwolniony z dwóch dni pańszczyzny konnej, a drugi z 1½ dnia. Młynarze odrabiali dwudniową pańszczyznę pieszą tygodniowo (były to prace wykonywane ręcznie, na przykład: koszenie, kopanie, pielenie, młocka) oraz czterodniową pańszczyznę powabną rocznie, przędli z własnego lnu po sztuce⁵³ (dwanaście łokci) oprawy oraz dawali co rok do kuchni zamkowej po dwie kury i po sześć kop⁵⁴ raków z przykop młyńskich. Chałupnicy odrabiali dwudniową pańszczyznę powabną rocznie i przędli po jednej sztuce oprawy z pańskiego lnu. Komornicy odrabiali jednodniową pańszczyznę pieszą tygodniowo i dwudniową powabną rocznie oraz przędli po sześć łokci oprawy pańskiej⁵⁵.

Uiszczano indywidualnie różne czynsze i opłaty w gotówce (ziemne, prze-najmowe, pięciorkowe, pilne, stróżne). Młynarze uiszczali czynsz młyński, cała zaś gromada zbiorowo płaciła corocznie na św. Jana (24 czerwca) rogo-we i odstawiała cielę oraz dawała na św. Marcina (11 listopada), a najpóźniej na św. Łucję (13 grudnia), jarzębie. Ponadto składano indywidualnie roczną

⁴⁶ Tamże, s. 13.

⁴⁷ Piła wodna był to tartak, gdzie cięto drewno.

⁴⁸ Tram – pień drzewa (kloc) o długości dwunastu łokci (nieco powyżej siedmiu m) i około 45 cm szerokości w czubie (¾ łokcia).

⁴⁹ Siąga – miara objętości szczepu drewna opałowego (stos sześcienny szczepu o boku 1 sążnia, czyli 1, 37 m).

⁵⁰ Łokieć – jednostka miary o długości zależnej od państwa, regionu i epoki historycznej. Tradycyjna europejska miara łokcia nawiązywała do średniej długości ręki od stawu łokciowego do końca palca środkowego. Na przykład łokieć staropolski (warszawski), wprowadzony w 1764 r., liczył 0,5955 m.

⁵¹ Oprawa – przędza lniana.

⁵² F. Lenczowski, dz. cyt., s. 14.

⁵³ Sztuka – inaczej tuzin, czyli dwanaście.

⁵⁴ Kopa – pięć tuzinów, czyli sześćdziesiąt.

⁵⁵ F. Lenczowski, dz. cyt., s. 13, 43.

daninę w naturze: gęsi, kury, kapłony i jaja. Czysze te płacono w każdym roku w dwóch terminach – na św. Jana i św. Marcina, natomiast drób i jaja po połowie oddawano przed św. Janem i przed św. Łucją⁵⁶.

Podsumowując, mieszkańcy Jeleśni każdego roku płacili łącznie 74 zł czynszu młyńskiego, trzysta zł pięciorkowego, 150 zł pilnego, 162 zł przeznajmowego oraz 1 zł i 18 gr rogowego. Oddawali daninę, na którą składały się: 36 kop raków, 62 gęsi, 72 kury, 62 kapłony, 15 kop i 30 sztuk jaj, faska⁵⁷ rydzów, 6 jarzębi i cielę. Przędli 36 sztuk oprawy, za którą mieli płacone i 43 sztuki oprawy pańskiej. Zwozili też drzewo do tartaku w ilości 58 tramów i 58 siąg szczepu. Poza tym przywozili z Wieliczki 186 beczek soli⁵⁸.

W świetle metryki józeffińskiej z lat 1787–1788 oraz inwentarza klucza jeleśniańskiego z 1790 roku w Jeleśni były 32½ roli, 38½ zarębka, dwie zagrody, osiem młynów i dwa tartaki. Wieś liczyła 167 domów, a zamieszkiwało ją dwóch rolników, 59 półrolników, dziewięciu zarębników, jeden półzarębnik, trzech zagrodników oraz 112 chałupników i komorników. Jak łatwo można zauważyć, pojawiły się w Jeleśni zarębki (łany leśne) – jednostki gospodarcze powstałe w miejscu wyrąbanego lasu. Aż 38 z nich znajdowało się na terenie Dworzysk. Były one użytkowane przez zarębników z Jeleśni (dziewięciu), Krzyżowej (trzech), Mutnego (dziewięciu), Pewli Wielkiej (trzech), Pewli Małej (ośmiu) i Świnnej (dwóch). Dziesięciu spośród nich było zarębnikami zakupnymi (czyli wykupiło zarębki na własność), a dwudziestu pięciu zarębnikami arendowymi (czyli miało zarębki w dzierżawie)⁵⁹.

Według metryki józeffińskiej obszar Jeleśni wynosił 3116 morgów i 1541 sążni kwadratowych (w tym 1718 morgów i 818 sążni kwadratowych ziemi ornej oraz 1398 morgów i 723 sążnie kwadratowe łąk). Wieś produkowała rocznie 519 korców i 50 półgarnców żyta, 1039 korców i 36 półgarnców jęczmienia, 9585 korców i 7 półgarnców owsa, 574 centnary i 59 funtów siana słodkiego, 130 centnarów i 48 funtów siana kwaśnego oraz 30 centnarów i 68 funtów potrawu (otawy)⁶⁰.

⁵⁶ Tamże, s. 13–14.

⁵⁷ Faska – nazwa miary niestalej, zwyczajowej, stosowanej m.in. do masła i sera. 1 faska = 4 garnce = 16 kwart.

⁵⁸ F. Lenczowski, dz. cyt., s. 43–44.

⁵⁹ CDIAL, f. 19, op. 8, spr. 306, Metryka józeffińska. Cyrkuł myślenicki. Jeleśnia, k. 2–198; F. Lenczowski, dz. cyt., s. 141–146.

⁶⁰ CDIAL, f. 19, op. 8, spr. 306..., k. 208. Powierzchnię gruntów podano w morgach i sążniach kwadratowych wiedeńskich, ilość zboża w korcach galicyjskich, a ilość siana i potrawu w centnarach (cetnarach) austriackich. 1 morga = 0,5755 ha (dzieliła się na 1600 sążni kwadratowych). 1 sążeń = 1,89 m, 1 sążeń kwadratowy = 3, 59 m², 1 korzec = 122, 97 litra (dzielił się na 32 garnce oraz 64 półgarnce). 1 garniec = 3, 84 litra, 1 półgarniec = 1, 92 litra, 1 centnar = 56 kg (dzielił się na 100 funtów).

W dawnych wiekach Jeleśnię często nawiedzały klęski elementarne. W 1737 roku

plaga Boska spadła na cały świat, że wielkie między ludźmi zagęściły się choroby i znacznie na cały świat różnej kondycji uśmierciło ludzi, a najwięcej ubóstwa; częścią od zimna, częścią od głodu, bo i natenczas głodno było dla wielkich drogości i nieurodzajów, gdyż tego roku oziminy bardzo miejscami powymakały, tak dalece, że rzadko gdzie żdźbło zobaczył⁶¹.

Fakt wysokiej śmiertelności potwierdzają księgi zgonów parafii jeleśniańskiej, według których w Jeleśni i okolicznych wsiach w 1737 roku zmarły 404 osoby. Dla porównania wypada podać, że w 1736 roku zmarło tutaj 136 osób, w 1738 roku – 96, a w 1739 roku – 69⁶². Około 20 sierpnia 1813 roku doszło do katastrofalnej powodzi, podczas której rzeka Koszarawa wystąpiła z brzegów i zabrała we wsi kilka domów. W 1818 roku wiały tak silne wiatry, że z kościoła jeleśniańskiego została strącona wieżyczka na sygnaturkę⁶³. Rok 1834 zapisał się wyjątkową suszą: „Suchy rok nadzwyczaj panował i gorącość nadzwyczajna była, tak że miast wiele pogorzeło, a lasy same się paliły, a w Babiej Górze więcej jak dwa tygodnie się paliło”⁶⁴. W latach 1847–1848 w wyniku epidemii tyfusu, głodu i nędzy zmarły w Jeleśni 723 osoby⁶⁵. Przyrost naturalny był jednak na tyle duży, że straty te zostały szybko odrobione. W 1869 roku wieś liczyła już 376 domów i 2729 mieszkańców⁶⁶.

Już w 1595 roku istniała w Jeleśni szkoła przykościelna (parafialna)⁶⁷. Na podstawie ksiąg metrykalnych można ustalić, że w latach 1647–1661 jej rektorami byli kolejno: Sebastian Lurańczyk, Jakub Kopra, Baltazar Częstochoviensis, Jan Prus, Wojciech Magecherowicz i Walenty Rodzicki⁶⁸. Szkoła ta funkcjonowała jeszcze w latach dwudziestych XIX wieku⁶⁹.

⁶¹ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 646.

⁶² APJ, *Metrica seu Cathalogus Fidelium Defunctorum ecclesiae Jelesniansis parochialis 1728–1752*, bez paginacji.

⁶³ APJ, M.J. Niemczyk, *Monument albo ekstrakt dziejopisów żywieckich z rocznych dzieł zebrany, a dla wiecznej pamięci Wielebnych Księżów Plebanów, nastąpić mających potem, wypisany przez JMci księdza Michała Józefa Niemczyka, na ten czas plebana jeleśniańskiego w roku 1817, a w roku 6-tym swego urzędowania w tutejszej parafii*, bez paginacji.

⁶⁴ Tamże.

⁶⁵ APJ, *Liber Mortuorum Jeleśnia 1832–1847*, T. 2, s. 96–116; tamże, *Liber Mortuorum Jeleśnia 1847–1878*, T. 3, s. 1–53.

⁶⁶ SGKP, T. 3, red. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1882, s. 558.

⁶⁷ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 29–30.

⁶⁸ APJ, *Cathalogus Copulatorum sacro vinculo matrimonii in ecclesia Jelesnensi 1660–1676*, bez paginacji; tamże, *Cathalogus Matrimonium contractorum in ecclesia Jeleśnia 1632–1659*, bez paginacji; tamże, *Metrica Puerorum Baptisatorum...*, bez paginacji; tamże, *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia Jelesniansi 1660–1676*, bez paginacji.

⁶⁹ „Schematismus universi cleri Dioecesis Tynecensis” 1824, s. 43.

Szkoła Podstawowa nr 1 im. H. Sienkiewicza w Jeleśni. Fot. A.A. Majewski, 2017

W 1842 roku założono w Jeleśni szkołę trywialną. W 1849 roku uczył w niej Antoni Skudlarski, a nadzór nad nią sprawował proboszcz jeleśniański Jan Suwada (1807–1851). Wizytacja przeprowadzona 26 listopada 1849 roku wykazała, że z powodu braku opału i niskich temperatur w szkole było tylko 71 uczniów (na ponad 150). W 1861 roku do szkoły uczęszczało 121 uczniów, a nauczycielem był Józef Łazarski (1824–1888). W 1885 roku występuje ona jako jedyna w powiecie żywieckim, poza Żywcem, trzyklasowa szkoła ludowa z nauczycielem kierującym Janem Zipserem oraz nauczycielem stałym Wincentym Łabędziem i zastępcą nauczyciela Józefą Schwalenthan. W 1890 roku zdegradowano ją do rangi jednoklasowej, w 1900 roku przekształcono na dwu-, a w 1904 roku na czteroklasową. W latach 1924–1933 wzniesiono dla niej nowy, murowany budynek. Od 1937 roku nosiła nazwę Publicznej Szkoły Powszechnej III stopnia, natomiast po drugiej wojnie światowej przemianowano ją na Szkołę Podstawową nr 1 im. Henryka Sienkiewicza⁷⁰. Przed rokiem 1896 powstała także jednoklasowa Szkoła Ludowa w Jeleśni Dolnej. Od 1937 roku nosiła nazwę Publicznej Szkoły Powszechnej I stopnia. W okresie PRL przemianowano ją na Szkołę Podstawową nr 2 im. Hugona Zapałowicza⁷¹.

⁷⁰ APKB, sygn. 298, Dyrekcja Dóbr Żywieckich w Żywcu, s. 129–130; J. Suchoń, dz. cyt., s. 177–185; H. Woźniak, *Szkice do dziejów oświaty ludowej na Żywiecczyźnie do 1914 roku*, „Kalendarz Żywiecki” 1998, s. 80.

⁷¹ CDIAL, f. 178, op. 2, spr. 3396, k. 33–34; J. Suchoń, dz. cyt., s. 178–183; H. Woźniak, *Szkice do dziejów...*, s. 81.

W Jeleśni i jej najbliższych okolicach działali konfederaci barscy. 8 kwietnia 1772 roku został tu zabity przez Rosjan jeden z nich, szlachcic Stanisław Ścisławski; pochowano go na miejscowym przykościelnym cmentarzu⁷².

W wyniku pierwszego rozbioru Rzeczypospolitej w 1772 roku Jeleśnia, podobnie jak cała Żywiecczyzna, znalazła się w Królestwie Galicji i Lodomerii, które weszło w skład monarchii austriackiej. Wskutek wydarzeń Wiosny Ludów w 1848 roku władze austriackie były zmuszone nadać chłopom wolność osobistą, dać im prawo bezwzględnej własności użytkowanej dotychczas ziemi oraz zwolnić ich z odrabiania pańszczyzny, służby we dworze, oddawania wszelkich czynszów i danin⁷³.

W 1867 roku na terenie Galicji powołano do istnienia gminy jednostkowe (jednowioskowe), od których oddzielono obszary dworskie jako odrębne jednostki administracyjne (tzw. dominia). W ten sposób została zerwana wszelka formalno-prawna zależność wsi od dworu. Od tego czasu wieś musiała uczyć się samodzielności i rządzenia sama sobą. Ustawa wprowadziła radę gminną jako ciało uchwalające i nadzorcze oraz zwierzchność gminną (wójt, podwójci, przysiężni) jako władzę wykonawczą i zarządzającą. W 1934 roku gminy jednostkowe zastąpiono zbiorowymi. Jeleśnia stała się wówczas siedzibą gminy, w skład której weszło ponadto siedem wsi: Korbielów, Krzyżowa, Mutne, Pewel Wielka, Przyborów, Sopotnia Mała i Sopotnia Wielka. W 1954 roku gminy zbiorowe zlikwidowano, powołując w ich miejsce gromady. W 1973 roku, gdy gminy zbiorowe zostały reaktywowane, w gminie Jeleśnia nie znalazł się Przyborów, ponieważ został włączony do nowo utworzonej gminy Koszarawa. Spotkało się to jednak z niezadowoleniem przyborowian, którzy podjęli starania, aby wrócić do gminy Jeleśnia; cel ten osiągnęli w 2001 roku⁷⁴.

W okresie autonomii galicyjskiej dwóch mieszkańców Jeleśni zostało wybranych posłami na Sejm Krajowy we Lwowie. W latach 1877–1886 funkcję tę pełnił Józef Łazarski (1824–1888), miejscowy nauczyciel i organista, który jednocześnie był wójtem w Jeleśni (1876–1888) oraz wiceprzewodniczącym Wydziału Powiatowego w Żywcu (1878–1888). Natomiast w latach 1891–1895 godność poselską piastował Wojciech Mizia (1845–1927), działacz Stronnictwa Ludowego, który w latach 1876–1888 sprawował urząd

⁷² APJ, *Metrica seu Cathalogus Fidelium Defunctorum ecclesiae parochialis Jeleśnianensis 1753–1773*, bez paginacji; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 66.

⁷³ Z. Rączka, *Żywiec. Rys historyczny od powstania...*, s. 77, 84–85; J. Suchoń, dz. cyt., s. 81–82.

⁷⁴ J. Suchoń, dz. cyt., s. 232–240; H. Woźniak, *Żywiecczyzna. Popularny...*, s. 92; tenże, *Żywiec i okolice. Przewodnik dla turystów na kółkach*, Żywiec 2003, s. 137.

podwójciego, a od roku 1888 urząd wójta w Jeleśni⁷⁵. Warto jeszcze dodać, że posłem na galicyjski Sejm Krajowy był również w latach 1896–1913 Wojciech Szwed (1843–1913), wójt sąsiadującej z Jeleśnią Pewli Małej⁷⁶.

W 1838 roku powstała w Jeleśni kopalnia odkrywkowa rudy żelaza, która otrzymała imię „Zofia”. Była ona zlokalizowana nad rzeką Koszarawą, w pobliżu drogi wiodącej do Przyborowa. Wydobywaną tam rudę dostarczano furmankami konnymi do huty w Węgierskiej Górze⁷⁷.

W grudniu 1884 roku uruchomiono linię kolejową z Żywca przez Jeleśnię i Suchą do Krakowa (był to zachodni odcinek Galicyjskiej Kolei Transwersalnej), co wpłynęło na ożywienie handlu i ruchu turystycznego⁷⁸. 12 lipca 1896 roku na szczyt Babiej Góry wyszła zbiorowa wycieczka górali z Jeleśni, Krzyżowej i okolicy z orkiestrą⁷⁹. Wydarzenie to pokazuje, że pod koniec XIX wieku na Żywiecczyźnie pieszą turystykę górską, oprócz inteligencji i mieszkańców miast, uprawiali również niektórzy spośród miejscowej ludności góralskiej. W 1910 roku Oddział Babiogórski Towarzystwa Tatrzańskiego w Żywcu uruchomił stację turystyczną w gospodzie koło dworca kolejowego należącej do Michała i Anny Męczyworów; turyści mieli tu również możliwość wynajęcia wózków konnych, którymi mogli udać się do uzdrowiska Słona Woda (słow. Slaná voda) w Półgórze, a także do Korbielowa, Krzyżowej i Sopotni Wielkiej⁸⁰. W przededniu wybuchu pierwszej wojny światowej Kazimierz Sosnowski (1875–1954), pionier polskiej turystyki beskidzkiej, pisał o Jeleśni następująco:

⁷⁵ ANKr., sygn. 107, C.K. Starostwo w Żywcu (1867–1918), s. 95; CDIAL, f. 146, op. 51g, spr. 31, k. 4–7v; S. Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914*, T. 2, Źródła, Kraków 2018, s. 377, 385, 393; J. Janik, *Mizia Wojciech* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 2, red. A. Urbaniec, Żywiec 1997, s. 186–187; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 317, 346–347; tenże, *Opowieści spod Pilska...*, s. 48–50; *Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, red. J. Dancygier i in., Warszawa 1989, s. 271.

⁷⁶ S. Grodziski, dz. cyt., s. 401, 409, 417, 596; J.M. Suchoń, dz. cyt., s. 13–18; J. Janik, *Szwed Wojciech* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. A. Urbaniec, Żywiec 1995, s. 209; T. Kargol, *Szwed (Szweda) Wojciech (1843–1913)* [w:] PSB, T. 49, Warszawa–Kraków 2014, s. 463–464; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 366–368; *Słownik biograficzny działaczy ruchu...*, s. 389.

⁷⁷ M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 76; J. Suchoń, dz. cyt., s. 97; Z. Drobisz, *Kopalnictwo rud żelaza dla huty Węgierska Górka*, „Karta Groni” Nr 13: 1985, s. 56–60.

⁷⁸ M. Kubica, *Górale, Wołosi...*, s. 132; J. Suchoń, dz. cyt., s. 94–95.

⁷⁹ A. Gąsiorek, *Rozwój turystyki w Beskidzie Żywieckim w drugiej połowie XIX wieku* [w:] *Żywiecczyzna, turystyka, środowisko. 100 lat Oddziału Babiogórskiego TT, PTT, PTTK w Żywcu*, red. W. Zyzak, Żywiec 2008, s. 103.

⁸⁰ APKB: sygn. 16 Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział w Żywcu (1900–1966), s. 1; K. Sosnowski, *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim. Od Krynicy po Wisłę łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi*, Kraków–Nowy Sącz 1914, s. 288; J. Kapłon, *Oddział Babiogórski Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego – zarys dziejów* [w:] *Żywiecczyzna, turystyka, środowisko...*, s. 14–15.

*Autobus Wiktora Brzeczki, lata 30. XX wieku
(zbiory Elżbiety Duraj w Krzyżowej)*

Jeleśnia (438 m), duża wieś w dolinie Koszarawy, o 1 g. jazdy koleją ze Suchej, a ½ g. ze Żywca oddalona. Ma wszelkie dogodnie warunki jako letnisko, brak jednak specjalnych mieszkań, które zastępują przyzwoite i tanie domki góralskie. Jako punkt turystyczny ma znaczenie pierwszorzędne, jest bowiem kluczem do wycieczek w pasmo Babiogórskie, Pilszczańskie, a po części i Przedbabiogórskie. Ciągnie się ona wzdłuż gościńca z Żywca do Węgier (24 km) w kier. pld. na przestrzeni od 9 do 15 km, w dalszym ciągu do 19 km, leży wieś Krzyżowa, a od niej do przełęczy na Glinie ciągnie się wieś Korbielów, stanowiące razem jakby jedną olbrzymią gminę. W pobliżu stacji (za torem 8 min. gościńcem w dół) Stacja turyst. O. Babiogórskiego, przyzwoity hotelik i restauracja p. Męczywora, bliżej ku górze gospoda A. Borsteina

(4 łózka). Do kościoła i małego rynku 3 km od stacji; stoi tu gospoda A. Witka (4 łózka, wędliny) oraz duży sklep z wiktualiami i piekarnia Brzeczki⁸¹.

Podczas pierwszej wojny światowej wielu mieszkańców Jeleśni zmobilizowano do armii austro-węgierskiej i wysłano na front wschodni, a później na włoski. Niektórzy z nich wstąpili do Legionów Polskich⁸². Miejscowa ludność była nieustannie nękana różnymi rekwizycjami; musiała oddawać płody rolne (ziemniaki, owies, żyto, pszenicę) i bydło oraz przedmioty z metalu, z których produkowano później działa i pociski. Z powodu braku mąki zaprzestano w Jeleśni wypiekania chleba. Panujący głód spowodował rozpowszechnienie się różnych chorób zakaźnych (gruźlica, czerwotka, grypa), które pochłonęły dużo ofiar śmiertelnych⁸³.

⁸¹ K. Sosnowski, dz. cyt., s. 288.

⁸² M. Cisek, M. Miodoński, W. Motyka, *Wiara i wierność. Wkład Żywiecczyzny w czyn niepodległościowy 1914–1918*, Milówka 2018, s. 190–191, 193, 214–215, 220, 254, 284.

⁸³ APJ, Kronika parafii pod wezwaniem św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jeleśni z lat 1904–1948, bez paginacji; *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 11.

W okresie międzywojennym Jeleśnia była już znanym letniskiem, stanowiącym dobrą bazę wypadową w najwyższe partie Beskidu Żywieckiego (Babia Góra, Pilsko, Lipowska, Romanka). W willach (zwanych pensjonatami) było 120 miejsc noclegowych, a w kwaterach prywatnych 1000. Czynsz za kwaterunek wynosił miesięcznie 20 zł, natomiast wyżywienie – 3,50 zł na dzień⁸⁴. W latach trzydziestych XX wieku Wiktor Brzezka (1873–1956), współwłaściciel sklepu wielobranżowego na jeleśniańskim rynku, kupił autobus (pierwszy w Jeleśni), którym podwoził turystów do Przyborowa, Koszarawy, Krzyżowej, Korbiewowa, Sopotni Małej i Sopotni Wielkiej⁸⁵. W 1935 roku na koszt miejscowego proboszcza Władysława Syca (1864–1942) zbudowano Dom Parafialny, w którym od tego czasu koncentrowało się życie kulturalne wsi (w okresie PRL funkcjonowało w nim kino „Janosik”)⁸⁶. Oprócz tego na terenie Jeleśni znajdowały się dwie szkoły powszechne, ochronka, siedem tartaków (dwa parowe i pięć wodnych), dwie piekarnie, dwie rzeźnie, wytwórnia oranżad i wody sodowej, apteka, poczta i ośrodek zdrowia, działało tu również kółko rolnicze, ochotnicza straż pożarna i kasa Stefczyka⁸⁷.

Bardzo ciężki dla Jeleśni był okres okupacji hitlerowskiej. We wrześniu 1940 roku w ramach Aktion Saybusch (Akcja Żywiec) Niemcy wysiedlili do Generalnego Gubernatorstwa 671 jej mieszkańców, sprowadzając na ich miejsce 193 osadników niemieckich z Ukrainy, Rumunii i Węgier⁸⁸. Ksiądz Kazimierz Majgier (1895–1989), administrator parafii św. Wojciecha w Jeleśni w latach 1943–1957, wspominał na kartach kroniki parafialnej:

Z końcem września 1940 roku Niemcy rozpoczęli wysiedlania Polaków. Na pierwszy ogień w powiecie żywieckim poszła Jeleśnia i Lipowa. Wysiedlono kilkadziesiąt rodzin z Jeleśni i Sopotni Małej, by zrobić miejsce dla Niemców sprowadzonych ze wschodu: z Rumunii, Bukowiny i z okolicy Stryja. Można sobie wyobrazić, jaki powstał w Jeleśni i Sopotni Małej popłoch i lament. Zdawało się, że to sądny dzień następuje. Jeleśnianów wywieziono w okolice Radzyna między Warszawą a Lublinem. Sopotnianów częściowo w te same wywieziono strony, częściowo do Niemiec na roboty po dworach⁸⁹.

⁸⁴ M. Kubica, *Dawno temu...*, s. 70; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 140–141.

⁸⁵ J. Suchoń, dz. cyt., s. 118–119.

⁸⁶ APJ, Kronika parafii ..., bez paginacji; J. Suchoń, dz. cyt., s. 212.

⁸⁷ M. Kubica, *Dawno temu...*, s. 66–70; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 138–140; J. Suchoń, dz. cyt., s. 115, 118, 228–229, 231.

⁸⁸ *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 25; J. Suchoń, dz. cyt., s. 128–130; M. Sikora, współprac. M. Bortlik-Dźwierzynska, *Aktion Saybusch. Wysiedlenie mieszkańców Żywiecczyny przez okupanta niemieckiego 1940–1941*, Katowice 2010, s. 78, 125.

⁸⁹ APJ, Kronika parafii ..., bez paginacji.

Rynek w Jelesni pod koniec lat 60. XX wieku. Muzeum Miejskie w Żywcu

31 stycznia 1944 roku, w odwecie za zabicie przez partyzantów z Armii Krajowej niemieckiego komisarza rolnego, okupant powiesił w Jelesni 10 więźniów z KL Auschwitz (zdarzenie to upamiętnia wzniesiony w 1946 roku w miejscu egzekucji obelisk)⁹⁰. 13 września 1944 roku w Jelesni wylądował awaryjnie uszkodzony przez Niemców amerykański bombowiec Liberator B-24 (dwóch członków jego załogi zginęło, a pozostałych ośmiu dostało się do niewoli niemieckiej)⁹¹. W wyniku walk frontowych w lutym i marcu 1945 roku spłonęło w miejscowości około 100 budynków mieszkalnych. Wycofując się pod naporem Armii Czerwonej, wojska niemieckie wysadziły 3 mosty kolejowe i jeden drogowy oraz budynek stacji kolejowej⁹².

Po wojnie znaczna część miejscowej ludności podjęła pracę w kopalniach i zakładach przemysłowych Żywca i Górnego Śląska. Codzienne dojazdy do pracy zostały w 1957 roku ułatwione na skutek uruchomienia komunikacji autobusowej z Żywca przez Jelesnię do Koszarawy i Korbielowa. Na przełomie lat 40. i 50. XX wieku przeprowadzono elektryfikację wsi. Dzięki temu rozwinęła się na dużą skalę produkcja tzw. wyrobów chałupniczych wykonywanych z drewna (drabiny wiedeńskie, drabinki monterskie,

⁹⁰ W. Latkiewicz, *Egzekucja w Jelesni 31.I.1944 r.*, „Karta Groni” Nr 14: 1988, s. 37–46; *Prawie wszystko o Jelesni...*, s. 27; J. Suchoń, dz. cyt., s. 143.

⁹¹ P. Suchanek, S. Suchanek, *Liberator w Jelesni*, Żywiec 2007; W. Latkiewicz, dz. cyt., s. 47–48; J. Suchoń, dz. cyt., s. 134–138.

⁹² *Prawie wszystko o Jelesni...*, s. 27–28; J. Suchoń, dz. cyt., s. 145–148.

Zakład Delphi Automotive Systems Poland w Jeleśni. Fot. A.A. Majewski, 2016

skrzynki owocowe itp.). W 1945 roku utworzono Nadleśnictwo Państwowe Jeleśnia, w skład którego weszły obszary leśne należące wcześniej do arcyksiążąt Karola Olbrachta i Leona Karola Habsburgów oraz księcia Hieronima Mikołaja Radziwiłła z Balic. W 1946 roku zorganizowano Gminną Spółdzielnię „Samopomoc Chłopska”, która stopniowo otwierała na terenie Jeleśni i sąsiednich miejscowości sklepy, domy towarowe i restauracje oraz punkty skupu produktów rolnych, bydła i trzody chlewnej. Pod jej patronatem uruchomiono we wsiach gminy Jeleśnia Kluby Rolnika, które prowadziły działalność kulturalno-oświatową. W 1947 roku założono w Jeleśni Średnią Szkołę Rolniczą ze Szkołami Przysposobienia Rolniczego w Korbielowie, Krzyżowej, Przyborowie i Sopotni Wielkiej. W 1970 roku powstał w Jeleśni oddział Fabryki Aparatów Elektrycznych „Apena” w Bielsku-Białej, przekształcony w 1979 roku w samodzielny zakład. W 1988 roku zatrudniał ponad 300 pracowników i około 60 uczniów. W latach 90. XX wieku został sprywatyzowany i zmienił nazwę na Delphi Automotive Systems Poland (od grudnia 2017 roku nosi nazwę Aptiv Jeleśnia – Poland)⁹³.

W okresie powojennym tradycje miejscowego folkloru kultywowały regionalne zespoły pieśni i tańca: „Jeleśnianka” (1957–1980) i „Turnie” (1977–1985). Aktualnie (od roku 1986) działa tu Dziecięcy Regionalny Zespół Pieśni

⁹³ *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 30–31; J. Suchoń, dz. cyt., s. 183, 217, 222–228; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 397.

i Tańca „Krokusy”⁹⁴. Poza tym co roku odbywają się w Jeleśni imprezy folklorystyczne: Gody Jeleśniańskie (styczeń–luty), Dni Jeleśni (lipiec) i Hołdymas Gazdowski (listopad)⁹⁵.

W 1964 roku powstała w Jeleśni księgarnia, która z czasem stała się ważną placówką kulturalno-oświatową. W latach 1966–2008 prowadziła ją Krystyna Dusza (po mężu Walas), która zorganizowała wiele spotkań ze znanymi pisarzami, m.in. z Władysławem Bodnickim (1910–1983), Wojciechem Dworczykiem (1927–2012), Leszkiem Elektorowiczem (1924–2019), Ludwikiem Jerzym Kernem (1920–2010), Ryszardem Kłysiem (1928–2004), Jalu Kurkiem (1904–1983), Włodzimierzem Maciągiem (1925–2012), Leszkiem Mazanem (1942–), Magdaleną Ponurkiewicz (1945–), Natalią Rolleczek-Korombel (1919–2019), Stanisławem Stanuchem (1931–2005) i Włodzimierzem Wnukiem (1915–1992)⁹⁶.

Jak już wspomniano wcześniej, w 1584 roku mieszkańcy Jeleśni wzniesli własnym kosztem drewniany kościół⁹⁷. W akcie wizytacji z 1595 roku, dokonanej przez prepozyta tarnowskiego Krzysztofa Kazimierskiego (Kazimirskiego), czytamy, że kościół jeleśniański nie został dotąd konsekrowany i nie erygowano przy nim jeszcze parafii. Nosił wezwanie św. Wojciecha Biskupa i Męczennika. Patronat należał do kasztelana sądeckiego Krzysztofa Komorowskiego (ok. 1542–1608), który dbał o pełne wyposażenie w szaty i naczynia liturgiczne. Świątynia podlegała proboszczowi żywieckiemu. Wszyscy dawno osadzeni kmiecie z Jeleśni i Przyborowa, których było trzydziestu, płacili mu po 6 groszy rocznie, a kmiecie osadzeni niedawno, których było trzynastu, płacili po 3 grosze. Poza tym od kmieci mieszkających w pobliżu (35 osób) otrzymywał po ½ grosza. Proboszcz żywiecki miał na terenie Jeleśni trzy kawałki ziemi (ok. 20 bruzd). Nie posiadał natomiast, podobnie jak rektor miejscowej szkoły przykościelnej, własnego budynku mieszkalnego. Mieszkańcy Jeleśni i Przyborowa grzebali koło kościoła swoich zmarłych, lecz w celu zawarcia małżeństwa lub ochrzcenia dziecka musieli udawać się do Żywca⁹⁸. W 1618 roku kościół ten z nieznanых przyczyn strawił pożar⁹⁹.

⁹⁴ J. Gąsiorek, *Regionalne zespoły pieśni i tańca na Żywiecczyźnie oraz we Frydku Mistku (Czechy)*, Żywiec 2013, s. 15, 41, 52–53.

⁹⁵ J. Suchoń, dz. cyt., s. 268–269, 272.

⁹⁶ Zbiory Krystyny Walas w Jeleśni; *Kronika Domu Książki w Jeleśni 1966–2008*, bez paginacji; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 397–398.

⁹⁷ A. Komonicki, dz. cyt., s. 592.

⁹⁸ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 29–30; B.S. Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795 roku*, T. 4, Kraków 2002, s. 428; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 202.

⁹⁹ *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 11.

W 1618 roku na koszt proboszcza żywieckiego Wojciecha Gagatkowskiego zbudowano w Jeleśni nowy kościół. Z inicjatywy królowej Konstancji, żony polskiego króla Zygmunta III Wazy, w 1628 roku biskup krakowski Marcin Szyszkowski (1554–1630) podniósł go do rangi parafialnego. Do parafii jeleśniańskiej należało początkowo osiem wsi: Jeleśnia, Krzyżowa, Korbielów, Koszarawa, Przyborów, Sopotnia Wielka (zwana też Średnie lub Głębokie), Sopotnia Mała i Pewel Wielka¹⁰⁰. Później dołączono do niej jeszcze trzy nowo powstałe wioski: Mutne, Pewel Małą (zwaną też Biadaszkowem) i Hucisko¹⁰¹.

W XVIII wieku mieszkańcy Jeleśni uiszczali na rzecz kościoła jeleśniańskiego dziesięcinę pieniężną wynoszącą po 3 zł górskie¹⁰² od roli oraz płacili przy kołędzie stołowe¹⁰³ wynoszące po 1 czeskim¹⁰⁴ (tj. 6 groszy). W sumie dawało to 98 zł górskich i 5 groszy. Każda rola oddawała również daninę w naturze, na którą składał się wiertel¹⁰⁵ owsa i kwarta masła, co łącznie dawało 31 wiertli owsa i 31 kwart masła. Ponadto chłopci przedli jeden dzień w tygodniu po jednej sztuce oprawy z lnu plebańskiego¹⁰⁶.

W 1636 roku kościół w Jeleśni został konsekrowany przez biskupa sufragana krakowskiego Tomasza Oborskiego (1571–1645)¹⁰⁷. W latach 1647–1649 artysta malarz Stanisław Borgoni wykonał malunki na ołtarzach i wewnętrznych ścianach kościoła jeleśniańskiego¹⁰⁸. W 1666 roku proboszcz Jan Symellius (?–1675) przeprowadził gruntowny remont świątyni i pokrył ją nowym dachem¹⁰⁹. Ponadto jego staraniem kościół został „znacznie w zatylnym chórze przyczyniony przez cieśli Janickiego i Żyrka” i „ozdobnie pomalowany” przez żywieckiego malarza Fabiana Sobinowica¹¹⁰. Jego następcą, ksiądz Sebastian Chabowski (ok. 1645–1687), „szczupłość kościółka

¹⁰⁰ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 156

¹⁰¹ APJ, *Metrica Puerorum Baptisatorum...*, bez paginacji; *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia Jelesnanensi 1660–1676*, bez paginacji; *Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnanensi 1687–1730*, bez paginacji.

¹⁰² Złoty górski – waluta używana w XVIII wieku na obszarze polskich Karpat. 1 zł górski = 36 groszy.

¹⁰³ Stołowe – podatek ściągany „za stół”, tzn. od każdej rodziny, w postaci pieniężnej lub w naturze (np. w zbożu).

¹⁰⁴ Czeskie – waluta używana w XVIII wieku w południowo-zachodniej Polsce. 1 czeski = 6 groszy. 1 zł górski = 6 czeskich.

¹⁰⁵ Wiertel – inna nazwa kwarty, ¼ miary podstawowej, np. miara objętości równa ¼ garnca.

¹⁰⁶ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 54.

¹⁰⁷ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 592.

¹⁰⁸ APJ, Regestr dochodów i rozchodów kościoła jeleśniańskiego z lat 1645–1658 oraz spis inwentarza kościelnego z roku 1660, bez paginacji.

¹⁰⁹ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 52.

¹¹⁰ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 592.

Kościół św. Wojciecha w Jelesni. Fot. A.A. Majewski, 2017

*Portret księdza Ignacego
Pawluśkiewicza, początek XIX wieku
(kościół św. Wojciecha w Jelesni)*

zważając, że ledwie dwudziesta część parafianów mogła się w nim pomieścić, zachrystią ze sklepieniem, chór mały, w nim grób wymurował, dachem, ołtarzami i posadzką opatrzył”¹¹¹. W latach 1693–1702 kolejny proboszcz, ksiądz Sebastian Szałdrzyński (?–1705), dokonał przebudowy kościoła z drewnianego na murowany¹¹².

W 1769 roku proboszczem w Jelesni został pochodzący z Zabłocia pod Żywcem ksiądz Ignacy Pawluśkiewicz (Pawluszkiewicz, 1738–1804), profesor Akademii Krakowskiej. Jego staraniem w latach 1778–1785 miała miejsce rozbudowa kościoła. Wydłużono wtedy nawę główną, dobudowano nawy boczne

¹¹¹ APJ, I. Pawluśkiewicz, dz. cyt., s. 52.

¹¹² A. Komonieczki, dz. cyt., s. 283, 550–551, 592; *Powiat żywiecki, województwo krakowskie*, oprac. J. Szablowski, Warszawa 1948 (*Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, cz. 3), s. 56.

w przedłużeniu dawnych kaplic i wzniesiono dwukondygnacyjną, kwadratową wieżę zakończoną hełmem w kształcie kopuły. W 1793 roku świątynię konsekrował biskup tarnowski Florian Amand Janowski (1725–1801)¹¹³.

W 1776 roku parafia jeleśniańska liczyła 4970 wiernych i przynosiła 900 zł rocznego dochodu. W 1820 roku mieszkało na jej terenie 8612 osób, z których 8600 wyznawało katolicyzm¹¹⁴. W 1824 roku ludność parafii składała się z 9132 katolików i ośmiu żydów; działała też w Jeleśni szkoła parafialna, w której uczył Jan Danek¹¹⁵. Z kolei w 1880 roku w parafii żyło 11 733 katolików, 4 ewangelików i 150 żydów¹¹⁶.

W 1831 roku proboszcz Michał Józef Niemczyk (1782–1841) założył w Jeleśni nowy cmentarz. Jako pierwsze spoczęły na nim dwie ofiary panującej wówczas cholery: Regina Mizia z córką Anną¹¹⁷. Od tego czasu grzebano na nim prawie wszystkich parafian; na starym cmentarzu przykościelnym chowano jedynie osoby szczególnie zasłużone: księży, nauczycieli i działaczy społeczno-politycznych¹¹⁸.

W XIX wieku od parafii jeleśniańskiej odłączyła się Koszarawa, gdzie w 1824 roku powstała kapelania lokalna, a w 1890 roku samodzielna

¹¹³ Tamże, s. 57, 60; *Prawie wszystko o Jeleśni*, s. 11; W. Baczkowska, *Pawluśkiewicz (Pawluszkiewicz, Pauluszkiewicz) Ignacy Józef Jan Kanty (1738–1804)* [w:] PSB, T. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 473–474; Z. Rączka, *Przysiółek Pawlusie i jego mieszkańcy. Zarys dziejów rodziny chłopskiej Pawlusów, „Karta Groni”* Nr 11: 1981, s. 34–35; też, *Żywiec. Rys historyczny. Zabłocie od powstania osady do 1950 roku*, Żywiec 2005, s. 17–19; też, *Żywiec. Rys historyczny od powstania...*, s. 212–214; A. Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, T. 3, K–P, Tarnów 2001, s. 297; M. Kubica, *Dawno temu...*, s. 33–34; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 119–121; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 203, 398, 477–478.

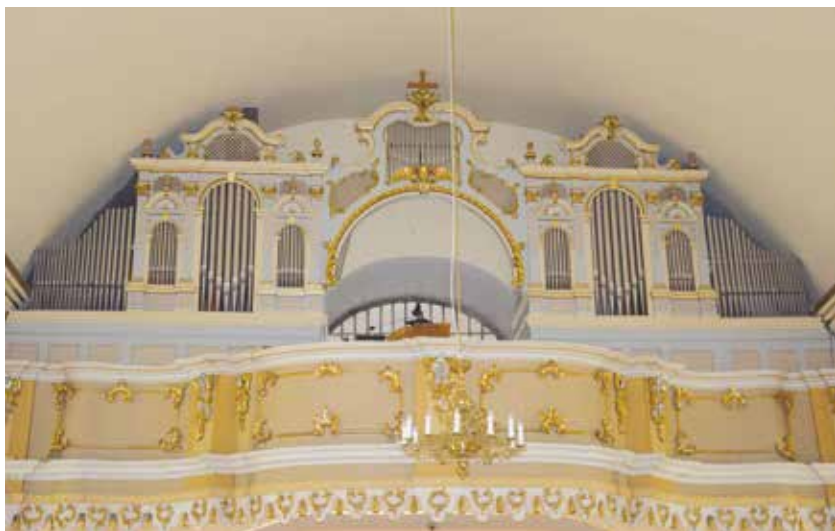
¹¹⁴ B. Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków 1985, s. 14, 106.

¹¹⁵ „Schematismus universi cleri Dioeceseos Tynecensis” 1824, s. 42–43.

¹¹⁶ B. Kumor, *Diecezja tarnowska...*, s. 147.

¹¹⁷ APJ, M.J. Niemczyk, dz. cyt., bez paginacji.

¹¹⁸ Na starym przykościelnym cmentarzu w Jeleśni po roku 1831 zostali pochowani m.in.: Jan Kutrzeba (1811–1848) – proboszcz w Jeleśni w latach 1842–1848, Marianna Kutrzeba (zm. 1844) – matka księdza Jana Kutrzeby, Jan Suwada (1807–1851) – proboszcz w Jeleśni w latach 1849–1851, Józef Sekera (1810–1875) – proboszcz w Jeleśni w latach 1852–1875, Franciszek Traufelder (1811–1877) – proboszcz w Jeleśni w latach 1876–1877, Wawrzyniec Stihel (1823–1887) – proboszcz w Jeleśni w latach 1882–1887, Józef Łazarski (1824–1888) – nauczyciel, organista i wójt w Jeleśni oraz poseł na galicyjski Sejm Krajowy w latach 1877–1886, Emilian Artur Zipser (1866–1891) – nauczyciel w Zebrzydowicach na Śląsku, Władysław Pluta (1906–1939) – wikariusz w Czarnożyłach i Kłomnicach, Tomasz Kapusta (1909–1940) – wikariusz w Jeleśni, Władysław Syc (1864–1942) – proboszcz w Jeleśni w latach 1904–1942, Józef Syrek (1911–1983) – kapelan siostr służebniczek w Sidzinie w latach 1938–1941 oraz 1943–1958.

Organy w kościele w Jeleśni. Fot. A.A. Majewski, 2017

parafia¹¹⁹. W 1966 roku zostały erygowane parafie w Krzyżowej i Hucisku, w 1982 roku erygowano parafię w Pewli Wielkiej, w 1983 roku w Pewli Małej, Przyborowie, Sopotni Wielkiej i Sopotni Małej, a w 1993 roku w Korbielowie¹²⁰. Obecnie do parafii św. Wojciecha w Jeleśni, poza Jeleśnią, należy tylko wieś Mutne oraz niewielka część Krzyżowej¹²¹.

Do najcenniejszych zabytków Jeleśni należy barokowy kościół parafialny pod wezwaniem św. Wojciecha. Jest to budowla trzynawowa, orientowana, w kształcie której widać wpływy architektury słowackiej. W środku znajduje się rokokowy ołtarz główny z 1790 roku, chrzcielnica i ambona z 1790 roku, pięć drewnianych feretronów z lat 1724–1794, dwa dębowe, późnobarokowe konfesjonały z 1776 roku (wykonane przez stolarza Gabriela Fabiańskiego z Suchej), dwie kamienne kropielnice z 1783 roku (wykonane przez kamieniarza żywieckiego Wojciecha Kucharskiego), chór muzyczny z 1785 roku (wykonany przez stolarza i snycerza żywieckiego Józefa Pacha), epitafium i olejny portret księdza Ignacego Pawluśkiewicza z początku XIX wieku. Ponadto w zakrystii znajduje się monstrancja z 1779 roku – dzieło złotników

¹¹⁹ Archiwum Parafialne w Koszarawie, *Liber memorabilium capellaniae localis Koszaraviensis*, s. 1; APJ, M.J. Niemczyk, dz. cyt., bez paginacji; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 406; tenże, *Zarys dziejów Koszarawy...*, s. 92.

¹²⁰ W. Motyka, *Tu był Piotr. Związki Jana Pawła II z Żywiecczyną i Beskidami*, Miłówka 2001, s. 72; J. Suchoń, dz. cyt., s. 205–211; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 232, 410, 428, 430, 460–461.

¹²¹ U.J. Własiuk, dz. cyt., s. 498; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 216–217, 396; H. Woźniak, *Żywiec i okolice...*, s. 141.

Klasycystyczna plebania w Jeleśni zbudowana w latach 1817–1818, widok od południa.

Fot. A.A. Majewski, 2017

krakowskich Marcina Leszyckiego i Kajetana Jastrzębskiego oraz dwa ornaty haftowane z XVIII wieku¹²².

W 1914 roku firma Rieger Orgelbau z Karniowa (obecnie Krnov w Czechach, w pobliżu granicy z Polską) zbudowała w jeleśniańskim kościele organy. Miały one 16 głosów. W 1918 roku wojsko austro-węgierskie zarekwirowało z organów 50 cynowych piszczałek (nowe zakupiono w firmie Rieger Orgelbau w 1925 roku). W 1971 roku firma Henryka Siedlara z Krakowa zbudowała nowy instrument. Zachowano zabytkowy prospekt Riegera, który został rozbudowany o segmenty boczne, natomiast poprzednie organy Siedlar przeniósł do kościoła na Woli Justowskiej (Kraków), gdzie spłonęły w 1978 roku¹²³.

Obok kościoła stoi organistówka, wybudowana z drewna modrzewiowego w 1776 roku. Z inicjatywy farmaceuty Zygmunta Bezwińskiego (1920–2010) i inżyniera Augustyna Goczola (1921–1991) 18 maja 1973 roku rozpoczęła w niej działalność pierwsza na Żywiecczyźnie Regionalna Izba Pracy

¹²² Powiat żywiecki, województwo krakowskie..., s. 56–60; *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 11; H. Woźniak, *Żywiec i okolice...*, s. 140–141; U.J. Własiuk, dz. cyt., s. 498–499; M. Kubica, *Dawno temu...*, s. 34–35; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 121–122; J. Suchoń, dz. cyt., s. 195–196; S. Cader, *Obiekty sakralne w dorzeczu Żylicy i Koszarawy*, Łodygowice 2013, s. 82–83.

¹²³ APJ, Kronika parafii ..., bez paginacji; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 398. U.J. Własiuk, dz. cyt., s. 499, podaje błędnie, że organy firmy Rieger Orgelbau zamontowano w jeleśniańskim kościele w 1900 roku.

Kaplica św. Wacława w Jeleśni. Fot. A.A. Majewski, 2017

Twórczej Plastyków i Artystów Ludowych. Na wystawie inauguracyjnej jej otwarcie znalazły się m.in. rzeźby, akwarele i obrazy na szkłe Michała Boczka (1900–1988), twory z korzeni i płaskorzeźby Augustyna Goczola, akwarele, grafiki i ceramika Zygmunta Bezwińskiego, malarstwo olejne Adama Wróbla (1943–2015), rzeźby Józefa Wróbla, Józefa Mentla i Jana Stryzawiaka (1925–1998), obrazy Magdaleny Zawady (1914–1996), Andrzeja Walasa i Heleny Pająk oraz malowane ptasim piórkem autorstwa Andrzeja Paszkowskiego. Wystawa odbiła się szerokim echem wśród znawców i miłośników sztuki ludowej; w pierwszym roku zwiedziło ją około osiem tys. osób¹²⁴.

W pobliżu kościoła znajduje się również klasycystyczna plebania, wzniesiona w latach 1817–1818 staraniem księdza Michała Józefa Niemczyka. Jest to parterowy budynek wymurowany z cegły, pokryty dachem siodłowym z naczółkami, o symetrycznym rozkładzie wnętrza, z sienią pośrodku. Od frontu ozdabia go ganeczek z dwoma kolumnami dźwigającymi belkowanie i trójkątny fronton. Obecnie mieści się tutaj siedziba Akcji Katolickiej Diecezji Bielsko-Żywieckiej¹²⁵.

Na końcu ulicy Mokrej stoi kaplica św. Wacława. Została ona zbudowana niedługo przed rokiem 1669 w Sopotni Małej przez kościelnego

¹²⁴ *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 13; J. Suchoń, dz. cyt., s. 200.

¹²⁵ APJ, M.J. Niemczyk, dz. cyt., bez paginacji; *Powiat żywiecki, województwo krakowskie, ...,*, s. 60–61; *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 12; M. Kubica, *Dawno temu...*, s. 37; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 122; J. Suchoń, dz. cyt., s. 199.

jeleśniańskiego Wacława Janika (ok. 1605–1685). Około 1680 roku proboszcz Sebastian Chabowski kazał ją przenieść do Jeleśni i postawić w pobliżu kościoła parafialnego „dla processyjnej w Krzyżowe Dni i Bożego Ciała”. W późniejszym okresie kaplicę tę przebudowano z drewnianej na murowaną¹²⁶.

Przy ulicy Jana Kazimierza, naprzeciw posesji nr 157, stoi kamienna figura słupowa z epoki baroku. Powstała prawdopodobnie pod koniec XVII wieku w Pewli Ślemieńskiej, a w 1707 roku przeniesiono ją do Jeleśni¹²⁷. W dolnej części słupa od frontu w 1945 roku umieszczono napis: „Wdzięczni Bogu/ za odzyskanie/ niepodległości obywatele/ Gminy Jeleśnia figure/ tę zburzoną przez okupanta niemieckiego/ w r. 1942 po odzyskaniu/ wolnej Ojczyzny/ w miesiącu sierpniu/ 1945 r. na nowo postavili”¹²⁸.

Najslawniejszy zabytek Jeleśni stanowi niewątpliwie Stara Karczma, zbudowana z modrzewiowych belek kładzionych na zrąb i przykryta czterospadowym dachem łamanym (tzw. polskim). Do niedawna panował pogląd, że jest to najstarsza zachowana karczma w Polsce. Często podawano, że mogła ona powstać już na początku XVII wieku z polecenia Mikołaja Komorowskiego. Natomiast w drugiej połowie XVIII stulecia przebudowano ją lub rozbudowano – i stąd wzięta się data 1774 wyryta na sosrzebie (głównej belce podtrzymującej strop). Belka ta została jednak sprowadzona do Jeleśni z krakowskich Sukiennic i umieszczona w karczmie podczas generalnego remontu przeprowadzonego w latach sześćdziesiątych XX wieku; rok 1774 nie oznacza zatem terminu jej budowy czy też rozbudowy. Na mapie topograficznej Królestwa Galicji i Lodomerii, opracowanej pod nadzorem austriackiego podpułkownika Friedricha von Miega (1731–1783) w latach 1779–1783¹²⁹, Stara Karczma nie została zaznaczona, co jasno wskazuje, że jeszcze nie istniała – mapa wojskowa nie mogła przecież pominąć tak ważnego obiektu. O karczmie nie wspomina inwentarz klucza folwarcznego jeleśniańskiego z 1790 roku. Nie ma o niej żadnej wzmianki również w metryce józeffińskiej z lat 1787–1788 oraz w metryce franciszkańskiej z 1820 roku.

¹²⁶ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 592–593; M. Kubica, *Górale, Wotosi...*, s. 161; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 459.

¹²⁷ A. Komoniecki, dz. cyt., s. 593.

¹²⁸ P. Dyrłaga, *Andrzej Komoniecki i najstarsze kamienne figury przydrożne w Jeleśni i Koszarawie*, „Gronie” Nr 4: 2007, s. 53–58.

¹²⁹ Österreichisches Staatsarchiv, *Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey*. Pozyskano z <http://mapire.eu/en/map/fms-galicia/?zoom=15&lat=49.69017&lon=19.20465> [dostęp: 23.11.2023]; CDIAL, f. 19, op. 8, spr. 306, k. 47–52; f. 20, op. 8, spr. 77, Franciszkańska metryka. Cyryl myślenicki. Jeleśnia, k. 38–42; Wydział Geodezji Starostwa Powiatowego w Żywcu: Mapa katastralna Jeleśni z 1844 roku; F. Lenczowski, dz. cyt., s. 141–146; A.A. Majewski, *Stara Karczma w Jeleśni – mity i rzeczywistość*, „Gronie” Nr 23: 2023, s. 75–78; tenże, *Historia Korbielowa...*, s. 399–400.

*Antoni Brzeczka z żoną Dorotą w 1920 roku
(zbiory Danuty Studenckiej w Jeleśni)*

Po raz pierwszy Stara Karczma pojawia się dopiero na mapie katastralnej Jeleśni z 1844 roku. Z tego wniosek, że zbudowano ją pomiędzy rokiem 1820 a 1844. Jej pierwszymi właścicielami byli Habsburgowie. W drugiej połowie XIX wieku obiekt dzierżawił Szymon Brzeczka (1832–1901), spolonizowany Niemiec z Moraw. Miał on syna Antoniego (1862–1924), który posiadał w Jeleśni sklep wielobranżowy, piekarnię i tartak wodny. Antoni Brzeczka

około roku 1898 wydał serię kart pocztowych (drukowanych w zielonym i czarnym kolorze) z widokami Jeleśni i okolicznych miejscowości. Jest wielce zastanawiające, że na żadnej z tych widokówek nie umieścił Starej Karczmy. Wszak w niej się urodził i spędził dzieciństwo – mieszkanie dzierżawcy mieściło się bowiem w gospodzie. Można to racjonalnie wyjaśnić jedynie w taki sposób, że Stara Karczma była w owym czasie budynkiem stosunkowo młodym i nie miała jeszcze statusu zabytku, a ponadto prezentowała się mało okazale. Około roku 1900 dzierżawcą Starej Karczmy został Antoni Witek (1871–1925), kupiec z Jeleśni, który w 1912 roku wykupił ją od arcyksięcia Karola Stefana Habsburga. Rodzina Witków dokonała rozbudowy Starej Karczmy, nadając jej bardziej reprezentacyjny wygląd. W 1968 roku karczma stała się własnością Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Jeleśni (przekształconej w latach 90. XX wieku w Spółdzielnię Turystyczno-Handlową „Pilsko”), która urządziła w niej restaurację serwującą potrawy regionalnej kuchni.

Z Jeleśnią związany był Tadeusz Seweryn (1894–1975), wybitny etnograf, artysta malarz i grafik, działacz ruchu ludowego, dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie. W latach 1901–1905 uczęszczał do Szkoły Ludowej w Jeleśni Górnej, której kierownikiem był jego ojciec¹³⁰.

Silne związki z Jeleśnią miał także Jalu Kurek (1904–1983), wybitny pisarz i dziennikarz. Na początku lat 30. XX wieku przyjeżdżał do Jeleśni do brata, Ludwika Kurka, który był tu pierwszym lekarzem okręgowym. W 1939 roku ukazała się jego powieść pt. *Zamurowana rzeka*, której bohaterowie – pochodzący z Jeleśni, Sopotni Wielkiej, Przyborowa i Koszarawy – biorą udział w budowie zapory i elektrowni wodnej na rzece Sole w Porąbce. Podczas

¹³⁰ W. Bieńkowski, *Seweryn Tadeusz* [w:] PSB, T. 36, Warszawa–Kraków 1995, s. 344–349.

Stara Karczma w Jeleśni zbudowana w pierwszej połowie XIX wieku. Fot. A.A. Majewski, 2017

drugiej wojny światowej napisał trytomową powieść pt. *Janosik*, umieszczając znaczną część jej akcji w Jeleśni i pobliskich wsiach; została ona opublikowana po raz pierwszy w latach 1945–1948¹³¹.

Z Jeleśni pochodził Józef Juraszek „Ślopek” (1821–1907), sławny chirurg ludowy, znakomity składacz złamanych kości u ludzi i zwierząt. Według znanej legendy udzielił pomocy samemu cesarzowi austriackiemu Franciszkowi Józefowi I Habsburgowi (1830–1916). Otóż pewnego razu cesarz zwichnął nogę w stawie biodrowym na skutek upadku z konia. Nadworni lekarze byli bezradni. Wówczas z polecenia arcyksięcia Karola Stefana Habsburga, właściciela dóbr żywieckich, bliskiego krewniaka cesarza, do Jeleśni przyjechało austriackie wojsko, aby zabrać Juraszka do Wiednia. Ten wdział nowe odzienie: wołoskie portki, zgrzebną koszulę, gunię, kierzce z kopytami i szeroki pas. Zabrał też ze sobą torbę, do której załadował oscypki, bryndzę i placki owsiane. Gdy przybył na cesarski dwór, Franciszek Józef leżał w łóżku, otoczony przez lekarzy i dworzan. Wszyscy byli ciekawi niecodziennego przybysza i jego sposobów leczenia. Juraszek poprosił cesarza, aby osoby towarzyszące opuściły sypialnię. Kiedy jego życzeniu stało się zadość, wziął cesarską nogę i kilkoma sprawnymi ruchami nastawił zwichnięcie. Następnie kazał cesarzowi się podnieść i przejść po pokoju. Cesarz wstał i siedł, utykając. Juraszek pozostał w Wiedniu przez dziewięć dni, dopóki cesarz nie zaczął sprawnie chodzić. Jadł swoje placki z bryndzą i oscypkami. Dania serwowane przez cesarski dwór spożywał razem z Franciszkiem Józefem z jednej

¹³¹ J. Suchoń, dz. cyt., s. 211; A.A. Majewski, *Opowieści spod Pilska...*, s. 141; J. Kurek, *Janosik*, T. 1–3, Kraków 1945–1948.

miski, ponieważ obawiał się, że nadworni medycy mogliby go otruć. Cesarz urządził na jego cześć wspaniałą ucztę. Dał mu pozwolenie na leczenie ludzi i bydła w całej Galicji, a ponadto pieniądze i kawałek lasu w Sopotni Małej. Gwardia cesarska z honorami odprowadziła Juraszka do Jeleśni¹³².

W Jeleśni urodzili się jeszcze m.in.: Józef Łazarski (1853–1924) – lekarz i farmaceuta, profesor i rektor UJ¹³³; Mieczysław Łazarski (1852–1930) – matematyk, profesor i rektor Szkoły Politechnicznej we Lwowie, autor podręcznika *Zasady geometrii wykreślnej dla użytku wyższych szkół realnych*, na którym wykształciło się kilka pokoleń polskich uczniów¹³⁴; Stanisław Łazarski (1849–1938) – adwokat i polityk, poseł na galicyjski Sejm Krajowy i do parlamentu austriackiego (Rady Państwa)¹³⁵; Stanisław Bałanda (1885–1948) – podpułkownik Wojska Polskiego, wiceprezes okręgu stołecznego Związku Legionistów Polskich¹³⁶; Władysław Mizia (1939–2000) – profesor Politechniki Śląskiej¹³⁷; Natalia Piekarska-Poneta (1937–2013) – działaczka antykomunistycznego podziemia w okresie stalinowskim, nauczycielka,

¹³² *Prawie wszystko o Jeleśni...*, s. 19–20; T. Seweryn, *Technicy i wynalazcy ludowi*, Warszawa 1961, s. 35–41; Cz. Noga, H. Woźniak, *O rodzinie sławnych chirurgów wiejskich: Józefie Juraszku „Śłopku”, jego córce Rozalii Polakowej i wnuku Franciszku Polaku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 141–145; H. Woźniak, *Żywiec i okolice...*, s. 143–145; B. Grzegorek, *Juraszek Józef* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 2..., s. 122–123; M. Kubica, *Dawno temu w Jeleśni...*, s. 73–75; tenże, *Górale, Wołosi...*, s. 140–141; J. Suchoń, dz. cyt., s. 281; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 293–294.

¹³³ T. Kazalska, J. Lisiewicz, *Łazarski Józef (1854–1924)* [w:] PSB, T. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 289–290; M. Barcik, *Łazarski Józef* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1..., s. 126; A. Rzepiela, *Józef Łazarski (1854–1924)* [w:] *Złota Księga Wydziału Farmaceutycznego*, red. M. Pawłowski, Kraków 2000, s. 69–71. W literaturze przedmiotu jako datę urodzin Józefa Łazarskiego podaje się 16 grudnia 1854 roku. W rzeczywistości Łazarski urodził się rok wcześniej, tj. 16 grudnia 1853 roku. Akt jego urodzenia wpisano jednak w księdze ochrzczonych pod rokiem 1854, ponieważ został ochrzczony 4 stycznia 1854 roku, i stąd wzięły się ta pomyłka, zob. APJ, *Liber Baptisatorum Jeleśnia 1843–1876*, T. 3, s. 125; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 317–318.

¹³⁴ S.M. Brzozowski, *Łazarski Mieczysław (1852–1930)* [w:] PSB, T. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków 1973, s. 290–291; M. Barcik, *Łazarski Mieczysław* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1..., s. 126–127; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 318–319.

¹³⁵ J. Zdrada, *Łazarski Stanisław (1849–1938)* [w:] PSB, T. 18..., s. 291–292; M. Barcik, *Łazarski Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1..., s. 127–128; K. Meus, „Ojcowie założyciele” nowoczesnych Wadowic, Cz. 2: *Stanisław Łazarski (1849–1938)*, „Wadowiana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” Nr 16: 2013, s. 73–94; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 319–320.

¹³⁶ J. Cisek, E. Kozłowska, Ł. Wieczorek, *Słownik legionistów polskich 1914–1918*, T. 1, A-B, Zalesie Górne–Kraków–Warszawa 2017, s. 141–142; M. Cisek, M. Miodoński, W. Motyka, dz. cyt., s. 170–171; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 319–320.

¹³⁷ A. Żywiec, *Prof. Polit. Śl. dr hab. inż. Władysław Mizia (1939–2000)*, „Zeszyty Naukowe. Elektryka” Politechnika Śląska Z. 176: 2001, s. 7–8; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 345–346.

pisarka i poetka¹³⁸; Kazimierz Pindel (1938–2009) – pułkownik Wojska Polskiego, historyk wojskowości, profesor Akademii Obrony Narodowej w Warszawie i Akademii Podlaskiej w Siedlcach¹³⁹; Roman Pollak (1886–1972) – historyk literatury, profesor Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu¹⁴⁰; Stanisław Andrzej Słonka (1898–1975) – ksiądz katolicki, pierwszy proboszcz parafii pod wezwaniem św. Floriana w Żywcu Zabłociu, weteran wojny polsko-bolszewickiej, kapelan Komendy Obwodu Armii Krajowej, członek Powiatowej Delegatury Rządu w Żywcu, więzień polityczny PRL¹⁴¹.

Z Jelesni pochodzi także Agata Wróbel (ur. 1981) – najwybitniejsza polska sztangistka, srebrna medalistka na igrzyskach olimpijskich w Sydney (2000) i brązowa medalistka na igrzyskach olimpijskich w Atenach (2004), ośmiokrotna mistrzyni Polski (1997, 1998, 1999, 2000, 2002, 2003, 2005, 2010), trzykrotna mistrzyni Europy (1999, 2002, 2004) i mistrzyni świata (2002)¹⁴².

BIBLIOGRAFIA

ARCHIWALIA

Archiwum Narodowe w Krakowie [ANKr.]

sygn. 107, C.K. Starostwo w Żywcu (1867–1918)

Archiwum Państwowe w Katowicach – Oddział w Bielsku-Białej [APKB]

mikrofilm nr 1, *Inwentarz włości żywieckich*, 1667

sygn. 298, Dyrekcja Dóbr Żywieckich w Żywcu

sygn. 16, Polskie Towarzystwo Tatrzańskie Oddział w Żywcu (1900–1966)

¹³⁸ N. Piekarska-Poneta, *Siedziałam za Katowice*, wyd. 2, Racibórz 2005; taż, *Byłam nie tylko na Mikołowskiej*, Rybnik–Nysa 1996.

¹³⁹ W. Włodarkiewicz, *Płk w st. spocz. prof. dr hab. Kazimierz Pindel (1938–2009)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, R. 10: 2009, nr 1, s. 233–236; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 354–356.

¹⁴⁰ T. Witczak, *Pollak Roman Teodor Ignacy* [w:] PSB, T. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków 1982, s. 337–341.

¹⁴¹ S. Dobosz, *Słonka Stanisław Andrzej* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1..., s. 187–189; *Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, T. 3, red. J. Myszor, Warszawa 2006, s. 211–213; M. Gawlik, J. Szczepaniak, *Księża katecheci diecezji krakowskiej 1880–1939*, T. 1, *Słownik biograficzny*, Kraków 2000, s. 277–278; A.A. Majewski, *Historia Korbielowa...*, s. 527–529.

¹⁴² H. Woźniak, *Kto kim był i kto kim jest na Żywiecczyźnie*, Kraków–Żywiec, s. 177; J. Suchoń, dz. cyt., s. 295; Agata Ewa Wróbel. Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Agata_Wr%C3%B3bel (dostęp 15.03.2024).

Archiwum Parafialne w Jelesni [APJ]

Cathalogus Copulatorum sacro vinculo matrimonii in ecclesia Jelesnensi 1660–1676

Cathalogus Matrimonium contractorum in ecclesia Jelesnia 1632–1659

Kronika parafii pod wezwaniem św. Wojciecha Biskupa i Męczennika w Jelesni z lat 1904–1948

Liber Baptisatorum Jelesnia 1843–1876, T. 3

Liber Mortuorum Jelesnia 1786–1831, T. 1

Liber Mortuorum Jelesnia 1832–1847, T. 2

Liber Mortuorum Jelesnia 1847–1878, T. 3

Liber Mortuorum Jelesnia 1879–1913, T. 4

Metrica Puerorum Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnia 1628–1660

Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia Jelesnanensi 1660–1676

Metrica seu Cathalogus Baptisatorum in ecclesia parochiali Jelesnanensi 1687–1730

Metrica seu Cathalogus Fidelium Defunctorum ecclesiae Jelesnianensis parochialis 1728–1752

Metrica seu Cathalogus Fidelium Defunctorum ecclesiae parochialis Jelesnianensis 1753–1773

Michał Józef Niemczyk, *Monument albo ekstrakt dziejopisów żywieckich zrocznych dziei zebrany, a dla wiecznej pamięci Wielebnych Księży Plebanów, nastąpić mających potem, wypisany przez JMci księdza Michała Józefa Niemczyka, na ten czas plebana jeleśniańskiego w roku 1817, a w roku 6-tym swego urzędowania w tutejszej parafii.*

Ignacy Pawluśkiewicz, *Munimenta ecclesiae parochialis Jelesnianensis seu liber erectionem, iura, inventarium, proventus, legata et expensas continens*

Regestr dochodów i rozchodów kościoła jeleśniańskiego z lat 1645–1658 oraz spis inwentarza kościelnego z roku 1660.

Archiwum Parafialne w Koszarawie

Liber memorabilium capellaniae localis Koszaraviensis

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie [CDIAL]

fond 19, op. 8, spr. 306, Metryka józefińska. Cyrkuł myślenicki. Jelesnia.

fond 20, op. 8, spr. 77, Franciszkańska metryka. Cyrkuł myślenicki. Jelesnia.

fond 146, op. 51g, spr. 31.

fond 178, op. 2, spr. 3396.

ŹRÓDŁA RĘKOPIŚMIENNE

Wydział Geodezji Starostwa Powiatowego w Żywcu

Mapa katastralna Jelesni z 1844 roku.

Zbiory Andrzeja Adama Majewskiego w Warszawie

Jan Majewski, *Zapiski regionalne*, Korbielów 1973, rkps.

Zbiory Krystyny Walas w Jeleśni

Kronika Domu Książki w Jeleśni 1966–2008.

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

Franciszek Augustin, *Kroniki żywieckie od czasów zamierzchłych do 1845 r.*, wyd. Stanisław Grodziski, Zdzisław Jedynek, Rafał Kosiński, Zofia Rączka, Wacław Zyzak, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie ; Kraków, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica” 2007.

Stanisław Grodziski, *Sejm Krajowy galicyjski 1861–1914*, T. 2, *Źródła*, Kraków, Księgarnia Akademicka, 2018.

Andrzej Komoniewski, *Chronografia albo Dziejopis żywiecki*, wyd. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Żywiec, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, 1987.

Księga złoczyńców albo Akta sądu koniecznego gajonego żywieckiego z lat 1589–1782, wyd. Rafał Kosiński, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, 2014.

Jalu Kurek, *Janosik*, T. 1–3, Kraków, nakł. Księgarni Stefana Kamińskiego, 1945–1948.

Franciszek Lenczowski, *Inwentarze dóbr żywieckich z XVIII wieku zawierające obciążenia feudalne ich ludności*, Żywiec, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, 1980.

Natalia Piekarska-Poneta, *Byłam nie tylko na Mikołowskiej*, Rybnik, Miejska Biblioteka Publiczna im. Konstantego Prusa; Nysa, „Kasta” 1996.

Natalia Piekarska-Poneta, *Siedziałam za Katowice*, wyd. 2, Racibórz, Wydawnictwo Scriba, 2005.

„Schematismus universi cleri Dioeceseos Tynecensis” 1824.

OPRACOWANIA

Urszula Augustyniak, *Historia Polski 1572–1795*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008.

Wanda Baczkowska, *Pawлуśkiewicz (Pawluszkiewicz, Pauluszkiewicz) Ignacy Józef Jan Kanty (1738–1804)* [w:] PSB, T. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1980, s. 473–474.

Mieczysław Barcik, *Łazarski Józef* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1995, s. 126.

Mieczysław Barcik, *Łazarski Mieczysław* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1995, s. 126–127.

Mieczysław Barcik, *Łazarski Stanisław* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1995, s. 127–128.

Wiesław Bieńkowski, *Seweryn Tadeusz (1894–1975)* [w:] PSB, T. 36, Warszawa–Kraków, Instytut Historii, CFNP, 1995, s. 344–349.

- Józef Broda, *Gospodarka leśna w dobrach żywieckich do końca XVIII w.*, Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1956
- Stanisław Marian Brzozowski, *Łazarski Mieczysław (1852–1930)* [w:] PSB, T. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1973, s. 290–291.
- Stanisław Cader, *Obiekty sakralne w dorzeczu Żylicy i Koszarawy*, Łodygowice, Drukarnia Poppart, 2013.
- Bożena i Bogusław Choraży, *Nie tylko Grojec. Nowe odkrycia osadnictwa prehistorycznego na Podbeskidziu i Żywiecczyźnie*, „Gronie” Nr 11: 2011, s. 89–96.
- Bożena i Bogusław Choraży, Robert Skoczylas, *Nowe odkrycia osadnictwa prehistorycznego w Kotlinie Żywieckiej*, „Gronie” Nr 20: 2020, s. 13–20.
- Janusz Cisek, Ewa Kozłowska, Łukasz Wieczorek, *Słownik legionistów polskich 1914–1918*, T. 1, A–B, Zalesie Górne, Stowarzyszenie Przyjaciół Zalesia Górnego; Warszawa–Kraków, Oficyna Wydawnicza Volumene, 2017.
- Marek Cisek, Mirosław Miodoński, Władysław Motyka, *Wiara i wierność. Wkład Żywiecczyzny w czyn niepodległościowy 1914–1918*, Milówka, Beskidzkie Towarzystwo Oświatowe, 2018.
- Przemysław Dąbkowski, *Wołosi i prawo wołoskie w dawnej Polsce w dawnej Polsce* [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, T. 1, Kraków, nakł. Komitetu, 1938, s. 105–118.
- Stanisław Dobosz, *Ślonka Stanisław Andrzej* [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1995, s. 187–189.
- Kazimierz Dobrowolski, *Migracje wołoskie na ziemiach polskich* [w:] *Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich. Referaty*, red. Kazimierz Tyszkowski, Lwów, Polskie Towarzystwo Historyczne, 1930, s. 135–152.
- Zdzisław Drobisz, *Kopalnictwo rud żelaza dla huty Węgierska Górka*, „Karta Groni” Nr 13: 1985, s. 54–63.
- Przemysław Dyrłaga, *Andrzej Komoniewski i najstarsze kamienne figury przyrodne w Jeleśni i Koszarawie*, „Gronie” Nr 4: 2007, s. 55–59.
- Stanisław Figiel, Paweł Franczak, Urszula Janicka-Krzywda, Piotr Krzywda, *Beskid Żywiecki. Przewodnik*, wyd. 3, Pruszków–Piastów, Oficyna Wydawnicza „Rewasz”, 2018.
- Stanisław Figiel, Piotr Krzywda, *Grupa Pilska, Lipowskiej i Romanki. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa, Wydaw. PTTK Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Kraj”, 1999.
- Maciej Gawlik, Jan Szczepaniak, *Księża katecheci diecezji krakowskiej 1880–1939*, T. 1, *Słownik biograficzny*, Kraków, Wydaw. Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, 2000.
- Andrzej Gąsiorek, *Rozwój turystyki w Beskidzie Żywieckim w drugiej połowie XIX wieku* [w:] *Żywiecczyzna, turystyka, środowisko. 100 lat Oddziału Babiogórskiego TT, PTT, PTTK w Żywcu*, red. Wacław Zyzak, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, 2008, s. 95–104.
- Jan Gąsiorek, *Regionalne zespoły pieśni i tańca na Żywiecczyźnie oraz we Frydku Mistku (Czechy)*, Żywiec, Wydział Turystyki, Kultury, Sportu i Promocji Powiatu Starostwa Powiatowego w Żywcu, 2013.

- Bronisław Grzegorek, Juraszek Józef [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 2, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1997, s. 122–123.
- Bożena Husar, *Żywieccy Habsburgowie*, „Kalendarz Żywiecki” 1994, s. 64–68.
- Bogumiła Hyla, *Habsburgowie żywieccy w latach 1895–1947*, „Karta Groni” Nr 16: 1991, s. 7–27.
- Jan Janik, Mizia Wojciech [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 2, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1997, s. 186–187.
- Jan Janik, Szwed Wojciech [w:] *Słownik biograficzny Żywiecczyzny*, T. 1, red. Antoni Urbaniec, Żywiec, „Gazeta Żywiecka”, 1995, s. 209.
- Jerzy Kapłon, Oddział Babiogórski Towarzystwa Tatrzańskiego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego – zarys dziejów [w:] *Żywiecczyzna, turystyka, środowisko. 100 lat Oddziału Babiogórskiego TT, PTT, PTTK w Żywcu*, red. Waław Zyzak, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, 2008, s. 7–66.
- Tomasz Kargol, Szwed (Szweda) Wojciech (1843–1924) [w:] PSB, T. 49, Warszawa–Kraków, Zakł. Nar. Im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 2014, s. 463–464.
- Teresa Kazalska, Jerzy Lisiewicz, Łazarski Józef (1854–1924) [w:] PSB, T. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1973, s. 289–290.
- Piotr Krzywda, *Grupa Babiej Góry, Policy i Jątowca. Część polska i słowacka. Przewodnik turystyczny*, Warszawa, Wydaw. PTTK Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Kraj”, 2001.
- Marek Kubica, *Dawno temu w Jeleśni i jej okolicach*, Kraków, Oficyna Wydawnicza „Text”, 2006.
- Marek Kubica, *Górale, Wołosi, zbójnicy. Historia górali od Pilska*, Żywiec, Wydawnictwo *Żywiec*, 2012.
- Marek Kubica, *Widoki Żywca i Żywiecczyzny 1895–1945*, Żywiec, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej. Zarząd, 2009.
- Bolesław Stanisław Kumor, *Diecezja tarnowska. Dzieje ustroju i organizacji 1786–1985*, Kraków, Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1985.
- Bolesław Stanisław Kumor, *Dzieje diecezji krakowskiej do roku 1795*, T. 4, Kraków, Wydaw. Świętego Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej, 2002.
- Lasy dóbr żywieckich 1929*, Żywiec, nakł. Dyrekcji Dóbr Żywieckich, 1929.
- Władysław Latkiewicz, *Egzekucja w Jeleśni 31.I.1944 r.*, „Karta Groni” Nr 14: 1988, s. 37–49.
- Leksykon duchowieństwa represjonowanego w PRL w latach 1945–1989*, T. 3, red. Jerzy Myszor, Warszawa, Verbinum Wydawnictwo Księży Werbistów, 2006.
- Andrzej Adam Majewski, *Historia Korbielowa i okolic*, wyd. 5, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, 2024.
- Andrzej Adam Majewski, *Krótką historią Hali Miziowej w masywie Pilska*, „Wierchy” T. 88: 2022, s. 105–112.
- Andrzej Adam Majewski, *O Trakcie Miedzianym i Przełęczy Półgórskiej*, „Rocznik Babiogórski” T. 24: 2023, s. 57–62.

- Andrzej Adam Majewski, *Opowieści spod Pilska. Historie prawdziwe i legendarne z minionych wieków*, wyd. 2, Żywiec, Towarzystwo Naukowe Żywieckie, 2024.
- Andrzej Adam Majewski, *Stara Karczma w Jeleśni – mity i rzeczywistość*, „Gronie” Nr 23: 2023, s. 75–78.
- Andrzej Adam Majewski, *Zarys dziejów Koszarawy*, „Rocznik Babiogórski” T. 25: 2024, s. 79–98.
- Andrzej Matuszczyk, *Beskid Żywiecki. Pasma Jałowieckie i Grupa Mędralowej oraz Solniska i Lasek. Przewodnik turystyczny*, Warszawa–Kraków, Wydaw. PTTK „Kraj”, 1991.
- Konrad Meus, „Ojcowie założyciele” nowoczesnych Wadowic, Cz. 2, Stanisław Łazarski (1849–1938), „Wadoviana. Przegląd Historyczno-Kulturalny” Nr 16: 2013, s. 73–94.
- Władysław Motyka, *Tu był Piotr. Związki Jana Pawła II z Żywiecczyną i Beskidami, Miłówka*, Beskidzkie Towarzystwo Oświatowe, 2001.
- Czesława Noga, Hieronim Woźniak, *O rodzinie sławnych chirurgów wiejskich: Józefie Juraszku „Słopku”, jego córce Rozalii Polakowej i wnuku Franciszku Polaku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 141–145.
- Adam Nowak, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji tarnowskiej 1786–1985*, T. 3: K–P, Tarnów, „Biblos”, 2001.
- Zygmunt Poniedziałek, *Geneza i rozwój zbójnictwa w państwie żywieckim*, „Karta Groni” Nr 7/8: 1976, s. 56–72.
- Zygmunt Poniedziałek, *Procesy osadnicze w państwie żywieckim (1608–1740)*, „Karta Groni” Nr 9/10: 1980, s. 46–54.
- Powiat żywiecki, województwo krakowskie*, oprac. Jerzy Szablowski, Warszawa 1948 (*Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny*, cz. 3).
- Prawie wszystko o Jeleśni*, oprac. Zofia Smolicka i in., Jeleśnia, Towarzystwo Miłośników Jeleśni „Pilsko”–Urząd Gminy, 1988.
- Zofia Rączka, *Dzieje Żywca do połowy XVII wieku (ciąg dalszy)*, „Karta Groni” Nr 7/8: 1976, s. 34–55.
- Zofia Rączka, *Przysiółek Pawlusie i jego mieszkańcy. Zarys dziejów rodziny chłopskiej Pawlusów*, „Karta Groni” Nr 11: 1981, s. 31–38.
- Zofia Rączka, *Żywiec. Rys historyczny od powstania miasta do 1939 r.*, Żywiec, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, 2010.
- Zofia Rączka, *Żywiec. Rys historyczny. Zabłocie od powstania osady do 1950 roku*, Żywiec, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, 2005.
- Jerzy Wiktor Ruśniaczek, *Książę Albert Sasko-Cieszyński*, „Karta Groni” Nr 16: 1991, s. 187–190.
- Agnieszka Rzepiela, *Józef Łazarski (1854–1924)* [w:] *Złota Księga Wydziału Farmaceutycznego*, red. Maciej Pawłowski, Kraków 2000, s. 69–71.
- Władysław Semkowicz, *Rola Żywiecczyny w osadnictwie Orawy*, „Ziemia”, R. 26: 1936, nr 1, s. 24–28.
- Tadeusz Seweryn, *Technicy i wynalazcy ludowi*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1961.

- Aleksy Siemionow, *Studia beskidzko-tatrzańskie. Rozwój komunikacji w Beskidach Zachodnich i na Podtatrzu, naukowe i turystyczne poznanie Babiej Góry, pochodzenie i znaczenie nazw miejscowości i obiektów fizjograficznych między Rabą a Olzą oraz w Tatrach, Radgoszcz – zachodni kraniec Beskidów*, Kalwaria Zebrzydowska, nakł. Urzędu Miasta i Gminy – nakł. Aut., 1992.
- Aleksy Siemionow, *Ziemia Wadowicka. Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Wadowice, Komisja Turystyki Górskiej Oddziału PTTK Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego „Ziemia Wadowicka”, 1984.
- Mirosław Sikora, *Cena lojalności wobec II Rzeczypospolitej. Wywłaszczenie Habsburgów żywieckich przez narodowosocjalistyczne Niemcy 1939–1944*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 1, s. 231–245.
- Mirosław Sikora, współprac. Monika Bortlik-Dźwierzynska, *Aktion Saybusch. Wysiedlenie mieszkańców Żywiecczyny przez okupanta niemieckiego 1940–1941*, Katowice, Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, 2010.
- Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego*, red. Józef Dancygier i in., Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1989.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, T. 3, red. Filip Sulimierski, Bronisław Chlebowski, Władysław Walewski, Warszawa, F. Sulimierski i Wł. Walewski, 1882.
- Kazimierz Sosnowski, *Przewodnik po Beskidzie Zachodnim. Od Krynicy po Wisłę łącznie z Pieninami i terenami narciarskimi*, Kraków–Nowy Sącz, Oddz. Tow. Tatr. „Beskid”, 1914.
- Piotr Suchanek, Stanisław Suchanek, *„Liberator” w Jeleśni*, Żywiec, Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej, 2007.
- Józef Suchoń, *Jeleśnia i okolice. Zarys dziejów*, Kraków, Drukarnia Stabil, 2016.
- Józefa Maria Suchoń, *Kaplica Najświętszego Serca Jezusa w Pewli Małej i jej fundatorzy*, „Gronie” Nr 9: 2010, s. 9–21.
- Stanisław Szczotka, *Chłopi obrońcami niepodległości Polski w okresie potopu*, Kraków, Spółdzielnia Wydawnicza „Wies”, 1946.
- Stanisław Szczotka, *Studia z dziejów prawa wołoskiego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” T. 2: 1949, s. 356–418.
- Adam Tracz, Krzysztof Błęcha, *„Ostatni król Polski” Karol Stefan Habsburg. Historia polskich Habsburgów*, Żywiec, Bonimed, 2012.
- Tadeusz Mikołaj Trajdos, *Dzieje i kultura Orawy*, Kraków, „Secesja”, 1993.
- Tadeusz Witczak, Pollak Roman Teodor Ignacy [w:] PSB, T. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1982, s. 337–341.
- Urszula J. Własiuk, *Beskid Żywiecki. Kotlina Żywiecka, Worek Raczański i Dolina Soły, Pasma Jałowieckie, Pasma Babogórskie, Pasma Policy*, wyd. 2, Częstochowa, Edycja Świętego Pawła, 2013.
- Wojciech Włodarkiewicz, *Płk w st. spocz. prof. dr hab. Kazimierz Pindel (1938–2009)*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” R. 10: 2009, nr 1, s. 233–236.

- Hieronim Woźniak, *Gdy góry, hale i polany tętniły życiem, czyli o Wołochach na Żywiecczyźnie*, „Kalendarz Żywiecki” 1996, s. 78–88.
- Hieronim Woźniak, *Kto kim był i kto kim jest na Żywiecczyźnie*, Kraków–Żywiec, nakł. aut., 2015.
- Hieronim Woźniak, *Szkice do dziejów oświaty ludowej na Żywiecczyźnie do 1914 roku*, „Kalendarz Żywiecki” 1998, s. 60–90.
- Hieronim Woźniak, *Wieś żywiecka i obciążenia feudalne chłopów w XVIII wieku*, „Kalendarz Żywiecki” 1997, s. 32–47.
- Hieronim Woźniak, *Żywiec i okolice. Przewodnik dla turystów na kółkach*, Żywiec, staraniem aut., 2003.
- Hieronim Woźniak, *Żywiecczyzna. Popularny zarys dziejów*, Żywiec, nakładem aut., 2011
- Hieronim Woźniak, *Żywiecczyzna w XX wieku. Kronika wydarzeń, materiały źródłowe*, Żywiec, Hieronim Woźniak, Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej; Ruda Śląska, Advert Studio, Marcin Wilk, 2018
- Hieronim Woźniak, *Żywiecczyzna we władaniu królewskiej rodziny Wazów*, „Kalendarz Żywiecki” 1995, s. 65–68.
- Jerzy Zdrada, *Łazarski Stanisław (1849–1938)* [w:] PSB, T. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wydaw. Polskiej Akademii Nauk, 1973, s. 291–292.
- Aleksander Żywiec, *Prof. Polít. Śl. dr hab. inż. Władysław Mizia (1939–2000)*, „Zeszyty Naukowe. Elektryka” Politechnika Śląska Z. 176: 2001, s. 7–8.

NETOGRAFIA

- Agata Ewa Wróbel. Pozyskano z https://pl.wikipedia.org/wiki/Agata_Wr%C3%B3bel (dostęp 15.03.2023)
- Österreichisches Staatsarchiv, *Galizien und Lodomerien (1779–1783) – First Military Survey*. Pozyskano z <http://mapire.eu/en/map/fms-galicia/?zoom=15&lat=49.69017&lon=19.20465> (dostęp: 23.11.2023)